

Masteroppgave

Lars Jørgen Skolem

Erling Vidkunsson (ca. 1292-1355)

Godseier, sysselmann og lokal stormann

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning

Trondheim, mai 2015

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Erling Vidkunsson (ca. 1292-1355)

Godseier, sysselmann og lokal stormann

Lars Jørgen Skolem

Masteroppgave i historie – femårig lektorutdanning

Institutt for historiske studier

NTNU

Trondheim 2015

Forord

Denne oppgaven representerer resultatet etter fem års studier i Trondheim. Det siste halvåret har vært hektisk, og det føles derfor fryktelig godt å kunne levere inn et produkt jeg er stolt av. I arbeidet med denne masteroppgaven har jeg lært mye som jeg tror vil komme godt med i mitt videre arbeid som lektor i den videregående skolen.

De siste fem årene har jeg lært utrolig mye, både faglig og personlig. Jeg vil rette en spesiell takk til mine studiekamerater Torstein, Lars Christian, Ole Martin, Torfinn og Kristian. Dere har holdt meg faglig stimulert, og vi har hatt det veldig morsomt sammen. Disse årene ville ikke vært det samme uten dere!

Jeg vil takke min forlovede, Lise, for at du hører på meg når jeg lar meg rive med av en oppgave i et tema du mener er ubeskrivelig kjedelig, og for at du har støttet meg gjennom hele arbeidet. Jeg klarer knapt vente til 27/6!

Jeg vil takke mamma, pappa, Lotte og Maren for at dere har støttet meg hele tiden mens jeg har vært her. Spesielt vil jeg takke mamma, for å ha vært en person jeg har kunnet klage til, kaste tanker og ideer på og for å ha hjulpet meg mye med språk i oppgaven! Jeg vil også rette en takk til min grandonkel Hans Christian, for alltid å ha støttet og oppfordret min interesse for middelalderhistorie!

Til slutt vil jeg takke min fantastiske veileder, Randi Bjørshol Wærdahl. I omtrent et år nå har du pekt meg i riktig retning, funnet relevant litteratur og forklart meg hva som må gjøres. Denne oppgaven ville aldri blitt så god som den nå er om det ikke var for deg, og jeg er ubeskrivelig takknemlig for den hjelp du har gitt!

Lars Jørgen Skolem

11/5-2015

Innhold

Forord.....	iii
Innhold	v
1.0 Innledning.....	1
1.1 Tema	1
1.2 Tidligere forskning.....	1
1.2.1 Erling Vidkunsson	2
1.2.2 Godseiere på 1300-tallet og Giske-Bjarkøy-godset.....	3
1.2.3 Sysselmenns virke på 1300-tallet	5
1.2.4 Oppsummering.....	6
1.3 Problemstilling og avgrensning	6
1.4 Kilder og metode	7
1.5 Disposisjon av oppgaven	7
2.0 Tilstedeværelse og personlig deltakelse – Erlings virke som godseier.....	9
2.1 Innledning.....	9
2.2 Godseiere på 1300-tallet – gods, bosted og utdanning	9
2.3 Erlings Vidkunssons jordegodsbesittelser	11
2.4 Erling Vidkunssons som godseier	12
2.4.1 Erlings reisevirksomhet	12
2.4.2 Kildene til kunnskap om Erlings godsforvaltning	14
2.4.3 Personlig tilstedeværelse ved økonomiske transaksjoner	15
2.4.4 Representert av ombudsmann.....	18
2.4.5 Geografisk og tidsmessig spredning i jordegodstransaksjoner	20
2.4.6 Erlings eksportvirksomhet.....	21
2.5 Konklusjon –Erlings virke som godseier	22
3.0 Erling Vidkunsson som sysselman og regional stormann	25
3.1 Innledning.....	25
3.2 Sysselmenn.....	26
3.2.1 Sysselmenns oppgaver og posisjon	26
3.2.2 Erling Vidkunsson og Sunnmøre syssel	27
3.2.3 Erlings Vidkunssons utførelse av sine sysselmansoppgaver	28
3.2.4 Oppsummering.....	29
3.3 Utnyttet Erling sysselmanembetet til egen økonomisk vinning?.....	30
3.3.1 Sysselmenn og misbruk av stillingen	30
3.3.2 Erlings forlik på Giske i 1350.....	31
3.3.3 Torvald Toresson og forlikssaken fra Shetland 1307.....	32

3.3.4 Oppsummering.....	34
3.4 Stormenns lokale forankring	35
3.4.1 Erling som bindeledd mellom lokalbefolkningen og sentrale myndigheter	35
3.4.2 Niklas Petersson djakn, en sysselman uten lokal forankring	36
3.4.3 Torvald Toresson – lokal sysselman i konflikt	37
3.4.4 Oppsummering.....	37
3.5 Konklusjon – Erlings virke som sysselman og lokal stormann.....	38
4.0 Konklusjon	41
4.1 Erlings roller.....	41
4.1.1 Oppsummering.....	42
4.2 Oppgavens svar	42
4.3 Veien videre.....	44
Bibliografi	47
Kilder:	47
Litteratur:	47
Oppslagsverk:	48
Nettressurser:.....	48

1.0 Innledning

1.1 Tema

Erling Vidkunnsen (ca. 1292-1355) var drottsete i Norge fra 1323 til begynnelsen av 1330-tallet. Som drottsete var han kong Magnus Erikssons stedfortreder og leder av riksrådet, og dermed trolig den mektigste verdslige i kongeriket. Erling kom ikke fra ingensteds, han var arving til Giske-Bjarkøy-godset, den største godssamlingen i Norge, og hans farbror hadde tidligere hatt en ledende stilling i styret av landet. Etter at Erling fratrådte stillingen som drottsete på begynnelsen av 1330-tallet forble han fremdeles en sentral politisk aktør i Norge, blant annet gjennom sin deltakelse i riksrådet, og senere sin stilling som sysselmann på Sunnmøre.

Historikere har tidligere skrevet mye om Erling Vidkunnsen, men i disse fremstillingene har han først og fremst blitt ansett som en politisk figur, og fokuset har hovedsakelig vært rettet mot hans virke på rikspan. Erlings forvaltning av slektens gods og hans virke på et lokalt plan i de områdene der Giske-Bjarkøy-ætten hadde store jordegodsinteresser har i liten grad blitt skrevet om. I denne oppgaven vil jeg derfor se på hvordan Erling Vidkunnsen fungerte i de rollene han hadde på et lokalt plan, og som var mer rettet inn mot hans godsforvaltning og virke som sysselmann og lokal stormann. Målet med oppgaven er å gi et mer helhetlig bilde av den lokale virksomheten til en norsk stormann på første halvdel av 1300-tallet. Gjennom dette vil jeg se om vi kan si noe om grad av lokalt, personlig engasjement, herunder hvorvidt, og eventuelt i hvor stor grad, en mann som Erling overlot godsdriften og arbeidet som sysselmann til en ombudsmann, eller om han selv deltok aktivt.

Ettersom denne oppgaven er en lektor-master vil jeg også forsøke å rette den inn mot læreplanen for den videregående skolen, og jeg vil derfor se på om det er mulig å si noe om det norske høymiddelalderssamfunnet ved hjelp av det jeg gjennom oppgaven kommer frem til om Erling Vidkunnsen og hans virke som godseier og stormann. Dette går inn under målet om at elevene skal kunne «gjøre rede for samfunnsforhold og statsutvikling i Norge fra ca 700 til ca 1500 (...)».¹

1.2 Tidligere forskning

Jeg vil forholde meg til mye forskjellig litteratur; om Erling Vidkunnsen, om godseiere i perioden og om sysselmenn. Erling Vidkunnsen har tidligere blitt behandlet av flere

¹ Utdanningsdirektoratet 2009

historikere, men sjeldent som annet enn politiker eller som et ledd i den rekken av menn som styrte på Giske fra 1280-tallet og frem til 1600-tallet. De kildene som gir mest informasjon om Erling Vidkunsson er bind fire i Cappelens serie Norges Historie,² og Norsk Biografisk Leksikons artikkel om Erling Vidkunsson.³ Om godseiere og Giske-Bjarkøy-godset har jeg i all hovedsak basert meg på Andreas Holmsens *Gård og gods i Norge i eldre tid*,⁴ og Astrid Marie Mellem Johnsens masteroppgave *Bjarkøy-ættas etterkommere: ca. 1250-1605*,⁵ samt Knut Helles *Bergen Bys Historie* for å kunne uttale meg om stormenns utdanning.⁶ Jeg bruker også *Bergen Bys Historie* til å skrive om sysselmenn på Sunnmøre. Om sysselmenn og stormenns lokale virksomhet har jeg hovedsakelig hentet informasjon fra Steinar Imsens *Norsk Bondekommunalisme*,⁷ og artikler som omhandler sysselmenns virksomhet i detalj, blant annet fra Steinar Imsens, Knut Helles og Kåre Lundens artikler fra *Collegium Medievale* volum 15 og 16.⁸ Om sysselmenn generelt har jeg også brukt Magne Njåstads *Grenser for makt – Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca 1300-1540*,⁹ og Per G. Norsengs *I Borgarsysle*.¹⁰ Den kritikken jeg fremmer mot disse verkene er ment som innvendinger mot dem som litteratur for denne oppgaven, og jeg forsøker ikke å stille spørsmålsteget ved verkene i seg selv, eller deres forfatters prosjekt.

1.2.1 Erling Vidkunsson

Bind fire i Cappelens Norges Historie har et rent politisk perspektiv, og dermed blir Erling Vidkunsson bare sett i sin rolle som politiker. Erlings politiske virke beskrives inngående i *Avfolkning og union 1319-1448*. I den økonomiske politikken trekkes spesielt Erlings forhold til, og forsøk på å svekke, hanseatene frem. Erling arbeidet for å begrense hanseatenes makt. Utenrikspolitisk beskrives han som defensiv og isolasjonistisk, men innenrikspolitisk var tonen mer aggressiv. Erling blir beskrevet som aristokratiets representant, og stridighetene

² S. Imsen og J. Sandnes, *Avfolkning og union – 1319-1448*, 1977

³ K. Helle «Erling Vidkunsson» -Red: J.G. Arntzen: *Norsk biografisk leksikon bind 2*, 2000

⁴ A. Holmsen, *Gård og gods i Norge i eldre tid*, 1980

⁵ A. M. M. Johnsen, *Bjarkøy-ættas etterkommer ca. 1250-1605 – Arv, eiendomsoverføring og ekteskap*, 2014

⁶ K. Helle, *Bergen Bys Historie I – Kongsete og kjøpstad fra opphavet til 1536*, 1982

⁷ S. Imsen, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart, Del 1 – Middelalderen*, 1990

⁸ K. Helle «Thorvald Thoresson and circumstances in Norway» -Red: B.E. Crawford og J.G. Jørgensen: *Collegium Medievale volum 15*, 2002; S. Imsen «Tingwall and Local Community Power during the Reign of Håkon Magnusson» -Red: B.E. Crawford og J.G. Jørgensen: *Collegium Medievale volum 15*, 2002; K. Lunden «Sylemann Torvald Toresson mot Husfrue Bjørg i Kollavåg i 1307» -Red: E.B. Hohler, J.G. Jørgensen, E. Opsahl, K. Ottosson og B. Solli: *Collegium Medievale volum 16*, 2003

⁹ M. Njåstad, *Grenser for makt – Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca. 1300-1540*, 2003

¹⁰ P. G. Norseng «I Borgarsysle» -Red: P.G. Norseng og E.G. Eliassen: *Østfolds Historie bind 2*, 2005

mellom det verdslige og kirken beskrives som spesielt voldsomme i Erlings tid som drottsete. I 1331 eller 1332 tiltrådte Magnus som konge, og Erling forsvinner ut av Imsen og Sandnes' fremstilling, med unntak av en kort kommentar til en sak vedrørende Tunsberghus festning i 1333.¹¹

Imsen og Sandnes forklarer at Erling Vidkunsson var «rik og ættestor», og at han må «dømmes ut fra det lille vi vet om hans politiske virksomhet».¹² Nettopp dette er det de har gjort, for de har sett Erling som politiker, men har ikke sett på ham som mer enn det. Dette fører til at vi gjennom *Avfolkning og union 1319-1448* ikke blir i stand til å uttale oss om Erling som annet enn politiker.

Artikkelen om Erling Vidkunsson i Norsk Biografisk Leksikon, forfattet av Knut Helle, har en videre tilnærming til Erling. Artikkelen gir en kort oppsummering av Erlings familiebakgrunn, der slektens opphav på både mors- og farsiden blir forklart. Ved å gjøre dette viser artikkelen hvordan Erling kunne tilegne seg de enorme jordeiendommene han endte opp med. Artikkelen nevner også Erlings ekteskap med Elin Toresdatter, datteren til Tore Håkonsson. Ifølge Helle skal Erling ha bosatt seg på Ståreim på Vestlandet etter at han trakk seg tilbake fra stillingen som drottsete, men han skal også ha oppholdt seg i Bjarkøy i Nord-Norge og på Giske. Etter 1347 ble han sysselmann på Sunnmøre. Helle forsøker å gi et større bilde av Erling, men skriver også at:

«De forsøk som er gjort på å belyse Erlings personlighet, er uten solid forankring i bevarte kilder. Alt tyder likevel på at han var en virksom politiker og administrator, og det ser ut til at han ledet den norske regjeringen med en stø og heldig hånd.»¹³

Av dette kan vi se at Helle forsøker å vise Erling som politiker, i tillegg til at han til dels har et fokus på Erling som godseier. Erlings virke som sysselmann, samt hvordan han gikk frem for å øke og beholde formuen sin går Helle i liten grad inn på.

1.2.2 Godseiere på 1300-tallet og Giske-Bjarkøy-godset

Andreas Holmsens verk *Gård og gods i Norge i eldre tid* er en god kilde til kunnskap om Giske-, Bjarkøy- og Tjøtta-godsets geografiske utstrekning og størrelse (Tjøtta-godset kom inn under Bjarkøy-godset, men var i utgangspunktet et eget godskompleks).¹⁴ Holmsen har over to kapitler på til sammen 29 sider skrevet en inngående undersøkelse av disse godsenes

¹¹ Imsen og Sandnes 1977: 28-30

¹² Imsen og Sandnes 1977: 26

¹³ Helle 2000: 504

¹⁴ Holmsen 1980:15-44

utstrekning og utvikling. Holmsen har basert seg på det fullstendig bevarte årsregnskapet for Giske gård og gods fra 1563. Med utgangspunkt i årsregnskapet fra 1563 har Holmsen forsøkt å regne seg bakover i tid, trekke fra og legge til jordeiendommer vi vet har blitt anskaffet eller avhendet i perioden mellom 1200 og 1563, og dermed kommet frem til den størrelsen og geografiske utstrekningen godset kan ha hatt omkring Bjarne Erlingsson den eldre tid (1280-1313). Holmsens verk fra 1980 har ettertid blitt stående som et av de mest toneangivende verk når det gjelder Giske-Bjarkøy-godsets utstrekning.

Selv om Holmsen har utført et solid stykke arbeid, er det en svakhet ved metoden hans som ikke er til å komme utenom: uansett hvor gode hans utregninger er vet vi at flere brev fra perioden mangler, og dermed vil ikke arbeidet hans kunne bli komplett. Dette betyr i praksis at *Gård og gods i Norge i eldre tid* er svært nyttig som en kilde til omtrentlig kunnskap, men å bruke verket som fasit til beskrivelse av godsstørrelser på 1200- og 1300-tallet blir å trekke det for langt.

Astrid Marie Mellem Johnsen leverte i mai 2014 inn masteroppgaven *Bjarkøy-ættas etterkommere: ca. 1250-1605 – Arv, eiendomsoverføring og ekteskap*. I denne oppgaven har hun skrevet om hvordan Giske-Bjarkøy-godset vokste i en 350-årsperiode fra Bjarne Erlingsson d.e. og frem til Gørvel Fadersdatters tid (1510-1605). Johnsens fokus har i all hovedsak vært på det økonomiske aspektet ved Giske-Bjarkøy-godset, og hennes oppgave vil dermed være et godt utgangspunkt for å uttale seg om godset, dets størrelse og plassering. Johnsens fokus er imidlertid spesielt på hvordan godsets utstrekning utviklet seg i årene etter Erling Vidkunssons levetid. Johnsens beskrivelse av den godsforvaltningen Erling bedrev er dermed ikke veldig inngående, og Erlings eventuelle motiver eller kompetanse blir ikke beskrevet, da dette ikke er sentralt for hennes oppgave. Oppgaven må derfor brukes for det den er; litteratur som vil gi bakgrunnskunnskap om Giske-Bjarkøy-godset generelt.

Knut Helles *Bergen Bys Historie I – Kongssete og kjøpstad til 1536* er et massivt verk som tar for seg historien til Bergen fra grunnleggelsen frem til 1536. Helles prosjekt i verket virker å ha vært å vise tilnærmet alle aspekter ved byens historie, hvilket fører til at *Bergen Bys Historie I- Kongssete og kjøpstad* dermed er et svært gjennomarbeidet verk med store mengder informasjon. For min del er det spesielt det Helle har skrevet om utdanning og om Sunnmøres sysselmenn som er relevant.

1.2.3 Sysselmenns virke på 1300-tallet

Steinar Imsen skrev i 1990 første del av verket *Norsk bondekommunalisme*,¹⁵ et verk der han forsøker å vise «institusjonalisert samhandling i lokalsamfunnet i løsningen av offentlige oppgaver».¹⁶ Han har delt aktørene i årene 1320-1350 i gruppene: geistligheten, statstjenestemennene, ombudsmennene og bøndene. For denne oppgavens del er det statstjenestemennene (herunder sysselmenn) som er relevante. Imsen bruker ikke mye plass på denne gruppen, men han gir en god oppsummering av den etablerte kunnskap om sysselmenn og deres virke i perioden.

For å sammenlikne Erling Vidkunssons virke med Torvald Toresson, en annen sysselman, sitt virke, og dermed også få mer detaljert kunnskap om sysselmenns bruk og misbruk av såttnålsinstitusjonen har jeg benyttet meg av *Collegium Medievale* volum 15 og 16, bindene fra henholdsvis 2002 og 2003. I volum 15 har både Steinar Imsen,¹⁷ og Knut Helle,¹⁸ skrevet om sysselman Torvald Toresson på Shetland og hans innblanding i to saker som ble ført på lagtinget. I volum 16 diskuterer Kåre Lunden deres funn.¹⁹

Artiklene fra *Collegium Medievale* er av flere grunner interessante å bruke for denne oppgaven. Tema de tar for seg, sysselmenns lokale nærvær og korrupsjon, er interessant for meg, da dette beskriver en sysselmanns virke, og vil gjøre det mulig for meg å trekke direkte paralleller til Erling Vidkunsson. I tillegg til dette er disse artiklene tolkninger som blir diskutert, og den svært synlige diskusjonen fører til at vi får et godt innblikk i de forskjellige innfallsvinklene, og at tanker og ideer utfordres.

Magne Njåstad og Per G. Norseng har begge skrevet om sysselmenn, i henholdsvis Jemtland og Borgarsysle (omtrent dagens Østfold). Magne Njåstads verk har jeg hovedsakelig brukt som litteratur om Niklas Petersson djakn, sysselman i Jemtland. Som informasjon om Niklas Peterssons virke som sysselman og hans problemer i Jemtland gir dette verket god og viktig informasjon. Per G. Norsengs verk om Østfolds historie har jeg brukt som litteratur til generell kunnskap om sysselmenn på 1300-tallet. Ingen av disse verkene går direkte inn i det stoffet jeg undersøker, men de gir et bakgrunnstappe til de funnene jeg har gjort.

¹⁵ Imsen 1990

¹⁶ Imsen 1990: 9

¹⁷ Imsen 2002

¹⁸ Helle 2002

¹⁹ Lunden 2003

1.2.4 Oppsummering

Det finnes mye litteratur jeg kan bruke indirekte i denne oppgaven, men veldig lite litteratur som direkte beskriver det jeg forsøker å finne svar på. Den litteraturen jeg bruker i denne oppgaven gir meg dermed en ramme jeg kan arbeide innenfor, men for å kunne danne et komplett bilde er jeg nødt til å benytte meg av de samtidige kildene, det norske diplomaterialet, i stor grad.

1.3 Problemstilling og avgrensning

Jeg vil i denne oppgaven se på hvordan Erling Vidkunsson forvaltet Giske-Bjarkøy-godset, og gjennom det få frem ny kunnskap om norske godseieres, stormenns og sysselmenns virke i lokalsamfunnet i første halvdel av 1300-tallet. Jeg har valgt å gå inn i temaet om norsk høymiddelaldersamfunn gjennom Erling Vidkunsson, da han var en stormann som det fremdeles eksisterer flere samtidige diplomer om. Ved å velge denne innfallsvinkelen kan jeg i denne oppgaven i all hovedsak forholde meg til verifiserbare fakta, men det vil fremdeles være nødvendig å sannsynliggjøre en del av de funnene jeg kommer frem til.

Ettersom mye allerede er skrevet om Erlings politiske virke vil jeg i denne oppgaven i liten grad fokusere på dette, annet enn der det er relevant for å svare på de spørsmålene jeg stiller i oppgaven. Det er to tema som vil tre spesielt frem; hvordan Erling forvaltet slektens gods, og hvordan han virket på lokalt plan som stormann og som sysselman. Disse to spørsmålene er nært beslektet, og ved å besvare dem vil oppgaven i stor grad kunne gi et nærmere bilde av en norsk stormann og hans godsforvaltning og virke som sysselman. Det vil også være viktig for oppgaven å trekke slutninger om den kompetansen Erling må ha innehatt for å kunne utføre sine oppgaver, herunder hvilken utdanning han må ha hatt, juridisk kompetanse og eventuelt i hvor stor grad lokal tilknytning var en viktig forutsetning for en godseier, stormann og sysselman. Jeg vil også forsøke å besvare spørsmålet om Erling kan anses som typisk for sin tid eller ikke. For å sette Erlings virke inn i en sammenheng vil jeg se hans virksomhet i sammenheng med to andre sysselmenn fra perioden, Torvald Toresson på Shetland rundt 1300 og Niklas Petersson djakn i Jemtland rundt 1350. Disse to er valgt fordi de var aktive i samme overordnede tidsperiode som Erling, og fordi det eksisterer forskning på begge to. For å besvare de spørsmålene jeg stiller i denne oppgaven, vil jeg i stor grad benytte meg av kildematerialet i *Diplomatarium Norvegicum*.

1.4 Kilder og metode

Det norske Diplomatarium Norvegicum (DN) inneholder alt norsk diplommateriale og alle norske brev fra 1050 til 1590, men de står ikke i kronologisk rekkefølge. Bind 1 til 21 finnes som en del av dokumentasjonprosjektet tilgjengelig på internett. Med diplomer regnes alle typer middelalderbrev.²⁰ Til alle brev tilhører en kort oppsummering, samt en regest, eller oversettelse i moderne språkdrakt. Ettersom kildene er avskrifter og transkriberte treffer vi på enkelte utfordringer. I de tilfellene der transkripsjonen er av en avskrift av originaldokumentet er det en mulighet for feil i to ledd. Det første leddet der en feil kan ha skjedd er i selve avskriften av originaldokumentet. Det er her mulig at den som var ansvarlig for avskriften ikke har forstått den opprinnelige skriften, eventuelt at han ikke har forstått språket, hvilket kan føre til at det her oppstår en feilkilde. Den andre muligheten for feil kommer når denne versjonen har blitt transkribert, av nettopp samme grunn. En annen utfordring ved disse kildene er at det kan eksistere forfalskninger.²¹ Den største utfordringen med kildene er at kildematerialet ikke er komplett. Brev har forsvunnet, og det er derfor umulig å kunne skape et bilde som dekker temaet fullstendig. Til tross for de utfordringene som eksisterer ved kildematerialet er diplomer ansett som spesielt sikre kilder, da de er skrevet med vitner og etter en bestemt formel. Mange av de brevene som er bevart omhandler kjøp og salg av eiendom. Dette skyldes i stor grad at dette er de brevene som det var av størst verdi for eierne å bevare.

De fleste av diplomene jeg benytter i denne oppgaven er typiske kjøpebrev som følger faste former for oppsett, men jeg bruker også til en viss grad andre typer brev. Jeg har valgt å ikke skille mellom de forskjellige typene brev i DN. De fleste kildene er versjoner av originaler, men enkelte er versjoner av avskrifter.

1.5 Disposisjon av oppgaven

I kapittel 2 vil jeg ta for meg Erling Vidkunsson som godseier. Jeg vil her se spesielt på hans personlige tilstedeværelse og deltakelse ved kjøp og salg av jord, i tillegg til om vi kan si noe om hans prioriteringer. Dette kapittelet vil i tillegg inneholde en vurdering av den kompetansen og utdanningen en godseier må ha innehatt. Det vil også være viktig å se på om jeg gjennom hans jordegodstransaksjoner kan uttale meg om han virker å ha hatt en overordnet strategi for hvor og hvordan han forvaltet godset, eller om utviklingen bare var tilfeldig. I kapittel 3 skriver jeg om Erling Vidkunsson som sysselmann og lokal stormann,

²⁰ L. Hamre, *Innføring i diplomatikk, førelesningar*, 1972: 7

²¹ Njåstad 2003: 46

og jeg vil her forsøke å gi et bilde av Erlings virksomhet som stormann og sysselmann på lokalt plan, i tillegg til at jeg vil se på hvilken kompetanse og lokalkunnskap en stormann og sysselmann må ha innehatt. I kapittel 4 vil jeg konkludere, og oppsummere de funnene jeg har gjort, før jeg til slutt ser på hvordan denne oppgaven vil kunne brukes i videre arbeid av historikere.

2.0 Tilstedeværelse og personlig deltakelse – Erlings virke som godseier

2.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg ta for meg Erlings virke som godseier, samt hvordan han gikk frem for å både beholde og øke sine jordeiendommer på et lokalt og regionalt nivå. Jeg vil fokusere mest på Erlings tilstedeværelse ved kjøp og salg. Jeg vil se på om han selv var aktiv i forhandlingene eller om han overlot dem til en ombudsmann, og i så fall, i hvilke områder han selv var til stede og i hvilke områder han overlot arbeidet til andre. I denne sammenheng vil det være viktig å se på hva vi vet om godseiere generelt, hvor de eide jord og hvor de helst oppholdt seg. For å uttale meg om godseiere generelt, samt besvare de spørsmålene jeg stiller i denne oppgavens innledning, vil jeg også se på hvilken kompetanse og utdanning det var normalt for en godseier i denne perioden å ha. I delkapittel 2.4 vil jeg komme nærmere inn på Erlings tilstedeværelse. I delkapittel 2.4.3 og 2.4.4 tar jeg for meg kjøp og salg av jord der Erling selv var til stede eller der han handlet gjennom en ombudsmann. Jeg tar i liten grad for meg de kjøpebrevene der det er umulig å uttale seg om Erlings tilstedeværelse.

De problemstillingene som er nevnt ovenfor vil være viktig å behandle for oppgavens del, da de vil hjelpe til med å gi en økt forståelse av Erlings prioriteringer, og om enkelte områder fremstod som viktigere for ham enn andre. Med tilstedeværelse i kjøp og salg menes Erlings personlige engasjement i saken, om han selv har reist til gården der jord skulle kjøpes eller selges, om motparten kom til ham, eller om han overlot ansvaret for transaksjonen til en ombudsmann.

2.2 Godseiere på 1300-tallet – gods, bosted og utdanning

I den første halvdel av 1300-tallet har det blitt anslått at kirken eide 40 prosent av all jord i Norge, kongen rundt syv prosent, adelen/aristokratiet 20 prosent og at de resterende 33 prosent tilhørte selveiende bønder.²² I *Farming systems and rural societies ca. 800-1350* skriver Øye at kongens jord trolig har blitt redusert til de nevnte syv prosent gjennom donasjoner til kirken og til hirdmedlemmer i perioden frem til første halvdel av 1300-tallet.²³ Vi kan si at det var en lengre prosess fra vikingtiden og frem til høymiddelalderen der aristokratiet og kirken økte sine jordeiendommer på bekostning av kongen. I tillegg til den jorden aristokratiet og kirken ervervet gjennom kongen ble store mengder jord kjøpt opp eller innkrevd fra selveiende bønder. Denne jorden ble i stor grad drevet av leilendinger, hvilket

²² I. Øye «Farming systems and rural societies ca. 800-1350» -Red: R. Almå: *Norwegian Agricultural History bind 1*, 2004: 84

²³ Øye 2004: 86

førte til at aristokratiet kunne skaffe seg enda mer jord, og dermed arbeide med det som kan omtales som godssamlinger.²⁴ De fleste bønder var trolig leilendinger, og ble dermed en stor og viktig del av godseierne inntekt.²⁵

I de norske byene var det bare en liten krets som eide tomter og hus i høymiddelalderen. Denne kretsen bestod eksklusivt av nordmenn, og da kun de rikeste.²⁶ Enkelte stormenn kunne eie så mye som 40-50 hus i byene, og utleie av disse ga dem store inntekter.²⁷ Med bygårder fulgte det store økonomiske fordeler for eieren, og dette førte til at prisen for en bygård kunne være mange ganger prisen for en tilsvarende stor mengde jord på landsbygda.²⁸ Både kongen, kirken og private, heriblant godseiere, i byene fikk store deler av sine inntekter fra handel og eksport av naturalia, deriblant fisk, tømmer og skinn.²⁹ Spesielt tørrfisk har blitt trukket frem som viktig, og for en stormann som i tillegg til å eie en bygård også eide utrorssteder og fiskevær må dette ha vært en stor tilleggsinntekt. Det har blitt anslått av over 90 prosent av all norsk eksport i perioden var tørrfisk.³⁰ Handelen ble i stor grad styrt av kongen, aristokratiet og kirken. Disse var ofte selv ikke med på selve handelsreisen, men utrustet skip med mannskap og varer og fikk deler av fortjenesten når skipet kom tilbake.³¹ Denne handelen ble utover 1300-tallet i stadig større grad overtatt av Hansaen.

Vi vet ikke mye om hvordan godseiere i denne perioden drev godsene sine, men det er mye som tyder på at de hovedsakelig oppholdt seg i de store byene.³² Norske stormenn fikk i denne perioden sin utdanning dels fra kirker og klostre. Utdanningen ved disse institusjonene var hovedsakelig rettet inn mot teologi, grammatikk, retorikk og logikk. I tillegg til dette hadde flere stormenn i ledende posisjoner utdanning fra utenlandske universiteter, deriblant Erlings svigerfar, Tore Håkonsson, og muligens Erlings farbror - Bjarne Erlingsson d.e.³³ Helle skriver at det «uten tvil» var godt lese- og skrivekyndige menn, at flere av dem hadde juridisk skolering og at ledende rådgivere og sentrale tjenestemenn, slik som sysselmenn, måtte ha en utdanning av denne typen.³⁴

²⁴ Øye 2004: 89

²⁵ *Store Norske Leksikon bind 8, Norge, Høymiddelalderen (1130-1350)*, -Red: O. Kortner, P. Munthe og E. Tveterås, 1980: 744

²⁶ O. G. Moseng, E. Opsahl, G. I. Pettersen og E. Sandmo, *Norsk historie I 750-1537*, 2007: 253

²⁷ S. Hasund «Tidsrummet 1280 til omkring 1500» -Red: E. Bull, W. Keilhau, H. Shetelig og S. Steen: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene bind III*, 1934: 128

²⁸ Helle 1982: 276-277

²⁹ *Store Norske Leksikon*: 744

³⁰ Moseng et. al. 2007: 260

³¹ Moseng et. al. 2007: 256

³² Helle 1982: 344-345

³³ Helle 1982: 628-631

³⁴ Helle 1982: 629

Mesteparten av vår kunnskap om norske stormenn i denne perioden stammer fra det vi vet om dem gjennom deres offisielle roller og handlinger. Vi vet at enkelte aristokratiske familier satt med store jordeiendommer. De fleste norske stormenn var involvert i både godsdrift, riksstyring og utenrikshandel, og de var dermed ikke en hoffadel, men heller et tjenestearistokrati.³⁵ I de to neste delkapitlene skal jeg ta for meg Erling Vidkunssons gods og hvordan han forvaltet dette, samt hans virke som godseier.

2.3 Erlings Vidkunssons jordegodsbesittelser

Erling Vidkunsson var landets største private godseier. Hvor mye Erling arvet av sin far, Vidkunn Erlingsson, vites ikke, men etter de gjeldende arveregler må en regne med at Erling arvet halvparten av Bjarkøy-godset fra Vidkunn, som Vidkunn må ha arvet sammen med sin bror Bjarne.³⁶ I tillegg til dette arvet Erling Ståreim-godset fra sin mors side, selv om dette først måtte innløses etter å ha blitt pantsatt på et tidligere tidspunkt.³⁷ Gjennom sitt ekteskap med Elin Toresdatter fikk Erling også tilgang på hennes arverett til jordegods på Orknøyene og på Østlandet.³⁸ Elins far, Tore Håkonsson, var sysselmann i Skien syssel, og eide jord på begge sider av Oslofjorden.³⁹ Det er derfor sannsynlig at det var i disse områdene Elin arvet jord. Kildene sier ikke noe om når Erling fikk kontroll over disse jordeiendommene, og det er dermed vanskelig å fastslå om de ble gitt som medgift eller om Erling først fikk kontroll over dem da Elin arvet dem ved hennes fars død i 1317.⁴⁰ Som eneste gjenlevende mannlige arving av Bjarkøyætten arvet han all deres jordeiendom, deriblant både Giske-godset på Sunnmøre som hans onkel Bjarne Erlingsson d.e. hadde giftet seg til og Bjarkøy-godset i Nord-Norge. Andreas Holmsen har anslått at da Bjarne Erlingsson d.e. fikk kontroll over Giske-godset, hadde det en størrelse på omtrent 2000 månedsmatabol (mmb).⁴¹ I tillegg til Giske-godset hadde Bjarne kontroll over halvparten av omtrent 18-1900 mmb fra Bjarkøy og Dønnes.⁴² I tillegg til dette kommer Tjøtta på omtrent 400 mmb, som enten ble kjøpt av Bjarne Erlingsson d.e. eller av Erling.⁴³ Johnsen anslår i sin master-oppgave at Giske-Bjarkøy-godset økte med minst 96 mmb, forutsatt at Tjøtta ble skaffet av Bjarne d.e., i løpet av Erlings tid som

³⁵ Moseng et. al. 2007: 231

³⁶ Magnus Lagabøtes Landslov kap. 7,1

³⁷ DN 1 nr. 176, 177 og 181

³⁸ Helle 2000: 504

³⁹ N. Bjørge «Tore Håkonsson» -Red: J.G. Arntzen: *Norsk biografisk leksikon bind 9*, 2005: 207

⁴⁰ Bjørge 2005: 206

⁴¹ Moseng et. al 2007: 242: En månedsmatabol var identisk med trøndersk-nordnorske «spansleie». 1 mmb = 1 laup smør = 15,43 kg. smør i årlig landskyld.

⁴² Holmsen 1980: 30-32 og 41

⁴³ Holmsen 1980: 41-42

familiens overhode, i tillegg til ervervlsen av Ståreim-godset.⁴⁴ Giske-Bjarkøy-godset største inntekter skyldtes trolig ikke inntekter fra jord, men fra fiskevær der fiskerne måtte betale landvard for å kunne legge til.⁴⁵

Historikere har i ettertid diskutert testamentet til Bjarne Erlingsson d.e.⁴⁶ Det var Bjarne som eide Giske-godset, og derfor ville det fulgt hans direkte etterkommere før det eventuelt gikk over til Vidkunns slektslinje. Bjarnes sønn Anders døde før sin far, og etterlot seg hustruen Kristin og datteren Kristine. Diskusjonen har dreid seg rundt når disse døde, og dermed også når Erling i realiteten fikk kontroll over Giske gård.⁴⁷ Kristin døde enten før 1309 eller i 1340, Kristine i 1313 eller 1314.⁴⁸ Dette betyr at det er svært vanskelig å si med sikkerhet når Erling arvet Giske gård, da det må ha vært i enten 1313-14 eller i 1340. Jeg skal komme nærmere tilbake til dette spørsmålet senere i oppgaven.

Gjennom arv og ekteskap var Erlings interesser spredt over et stort område, og han hadde gods som krevde hans oppmerksomhet i Nord-, Vest- og Øst-Norge, i tillegg til interesser på Orknøyene. Erlings godssamling pågikk hele livet, og kildene viser at det kanskje ikke var før på 1340-tallet han fikk kontroll over hele arven sin. I tillegg til det jordegodset Erling ervervet gjennom arv anskaffet han også store mengder gjennom kjøp, gaver og makeskifter. Jeg vil nå se nærmere på hvordan Erling utførte sitt virke som godseier, og i hvor stor grad han selv var direkte involvert i forvaltningen av godset i perioden mellom 1320 og 1355.

2.4 Erling Vidkunnssons som godseier

2.4.1 Erlings reisevirksomhet

Stormenn av Erlings kaliber hadde ofte tilhold i de store byene. Vi vet med sikkerhet at Erling i sin tid som drottsete reiste rundt om i hele landet, og under dette punktet vil jeg ta for meg hvor han oppholdt seg, i tillegg til hvorfor han oppholdt seg nettopp der. Dette kan gi et bilde

⁴⁴ Johnsen 2014: 33. Dersom Tjøtta, slik Helle 1982: 344 legger til grunn, ble lagt til Giske-Bjarkøy-godset betyr det at godsstørrelsen økte med omtrent 500 mmb, i tillegg til størrelsen på Ståreim-godset, under Erling Vidkunnsson.

⁴⁵ Johnsen 2014: 24; O. Volla «landvarða» -Red: F. Hødnebo: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 10*, 1965: 298-299: Landvard: «Avgift ved fiske i No. Hver mann som rodde på havet, skulle legge fem fisker i avgift, hvor han så rodde fra (...)». I tidlig- og senmiddelalderen var landvarden en kongelig inntekt, men i høymiddelalderen gikk inntekten til grunneier.

⁴⁶ A. Dybdahl «Bjarne Erlingssons testamente og Giskeættens jordegods» -*Historisk tidsskrift, Norsk, bind 68*, 1989

⁴⁷ Johnsen 2014: 30-31

⁴⁸ Johnsen 2014: 29

av Erlings prioriteringer, og gjennom dette vil jeg vise hvordan en stormann i perioden aktivt reiste rundt for å forvalte godset.

Til tross for at Erling virker å ha besøkt de fleste deler av landet er det mye som tyder på at han tilbragte mesteparten av tiden før 1340 i Bergen.⁴⁹ Dette kommer frem av den store mengden brev som viser med sikkerhet at Erling oppholdt seg der.⁵⁰ Andre brev beskriver Erlings planer om å reise til Bergen (selv om det i enkelte av brevene kommer fram at Erling ikke alltid møtte opp).⁵¹ Brevene som plasserer Erling i Bergen er hovedsakelig datert på 1320- og 1330-tallet, og kun tre av de 15 brevene er datert i 1340 eller senere. Det har blitt spekulert i at bygården Dreggen kan ha tilhørt Giske-godset, men dette er svært vanskelig å si med sikkerhet.⁵² Under både Håkon 5. Magnusson og under formynderstyret til Magnus Eriksson spilte kongens menn en sentral rolle som gårdeiere i Bergen.⁵³ Det faktum at Erling virker å ha holdt til i Bergen, kombinert med det vi vet om stormenn i perioden og at Erling var blant de fremste og rikeste i Norge, gjør at jeg anser det som veldig sannsynlig at Erling eide en bygård i Bergen.

I tillegg til brevene som knytter Erling til Bergen eksisterer det åtte brev som plasserer Erling i Viken-området, spesielt i Tønsberg, Oslo og Båhus.⁵⁴ Fem av brevene viser at Erling periodevis må ha oppholdt seg på Østlandet i tidsrommet mellom 1319 og 1331, og beskriver hovedsakelig politiske rikshendelser som Erling må ha møtt opp på gjennom sin stilling som ridder og drottsete. De siste tre beskriver det som kan beskrives som korte møter i offisiell regi. Det er liknende tendenser i Trøndelag, der Erling åpenbart har vært mens han var drottsete, men kun på det som fra kildene ser ut til å være korte visitter.⁵⁵ Det er ingenting som tyder på at Erling på noe tidspunkt var bosatt på Østlandet eller i Trøndelag, og det er derfor nærliggende å anta at Erling Vidkunsson fremdeles var bosatt i vestlandsområdet, trolig i Bergen.

Det er ingen brev som plasserer Erling på Nordvestlandet før 1343, men det store flertallet av brev fra 1343 eller senere viser at Erling oppholdt seg i dette området.⁵⁶ Dette har trolig sammenheng med at Erling ble gitt Sunnmøre syssel en gang i løpet av 1340-tallet, samt

⁴⁹ Helle 2000: 504

⁵⁰ DN 1 nr. 148, 177, 190, 204 og 253; DN 2 nr. 285; DN 7 nr. 101, 102 og 135; DN 9 nr. 99; DN 12 nr. 87; DN 18 nr. 6,

⁵¹ DN 7 nr. 150; DN 8 nr. 127 og 144

⁵² Helle 1982: 300

⁵³ Helle 1982: 298-299

⁵⁴ DN 2 nr. 164, 167 og 319; DN 3 nr. 134; DN 4 nr. 168; DN 7 nr. 100; DN 8 nr. 50 og 123

⁵⁵ DN 3 nr. 139

⁵⁶ DN 1 nr. 285 og 338; DN 2 nr. 279, 280, 306 og 323; DN 5 nr. 171

at Giske gård kan ha tilfalt Erling rundt denne tiden. Det er derfor mye som tyder på at Erling bosatte seg permanent på Giske på Sunnmøre på 1340-tallet. Det eneste som utfordrer dette synet er at Erling Vidkunsson i et brev som omhandler jord på Sunnmøre fra 1351 blir beskrevet som «herra Erlinger Vikunnarson j Biarkøy».⁵⁷ Denne beskrivelsen tyder på, slik Knut Helle har nevnt,⁵⁸ at Erling også hadde sete i Nord-Norge i denne perioden, selv om ingen andre brev viser dette. Samtidig viser ingen andre brev til hvor i Norge Erling oppholdt seg mellom 1350 og 1353. Det vil derfor bli feil av meg i denne oppgaven å legge for stor vekt på en enkelt tittel i ett enkelt brev, da bruken av denne tittelen ikke virker å være representativ for hvordan Erling ble beskrevet, ettersom ingen brev etter 1321 definitivt plasserer Erling i Nord-Norge, men heller på Vest- og Nordvestlandet.⁵⁹

Vi ser at Erling gjennom sitt virke som både drottsete og godseier må ha oppholdt seg i store deler av landet. De eksisterende brevene viser at Erlings tilstedeværelse i Nord-Norge og Trøndelag var minimal, til tross for at han eide store gods i Nord-Norge. At han ikke brukte mye tid i Nord-Norge skyldes trolig at denne landsdelen var lite viktig sett fra sentralt hold. Erlings tilstedeværelse på Østlandet, der han eide en del jord, var betydelig større. På Vestlandet og Nordvestlandet, der Giske-Bjarkøy-ætten eide mest jord, var Erling utvilsomt mest aktiv, og det er også i dette området det ser ut til at Erling bosatte seg. Hvor Erling oppholdt seg var med andre ord til enhver tid knyttet til en av to roller; hans rolle som drottsete eller hans rolle som godseier, lokal stormann og sysselmann.

2.4.2 Kildene til kunnskap om Erlings godsforvaltning

For Erling må forvaltningen av familiens jordegods ha vært et overordnet mål gjennom hele hans liv. Dette vises gjennom den store mengden brev som vi finner fra 1321 og helt frem til 1354.⁶⁰ Omtrent halvparten av de bevarte brevene som beskriver Erlings godsforvaltning stammer fra perioden da han var drottsete i Norge, 1323 til 1331-1332, og viser dermed at også i en periode der han var ansvarlig for det daglige styret av kongeriket stod også ansvaret for familien jordegods i sentrum. I dette delkapittelet skal jeg forklare kildene jeg har brukt her, deres spredning i tid og sted og forklare hvilke kilder som vil bli brukt mest inngående videre.

⁵⁷ DN 1 nr. 326

⁵⁸ Helle 2000: 505

⁵⁹ DN 1 nr. 163

⁶⁰ DN 1 nr. 163, 175, 177, 190, 204, 225, 285, 326 og 338; DN 2 nr. 167, 170, 306 og 323; DN 3 nr. 161; DN 5 nr. 171; DN 12 nr. 88

Kildene til dette delkapittelet er diplomer, hovedsakelig originaler, men i enkelte tilfeller også avskrifter eller vidisser fra 1300-1400-tallet.⁶¹ I enkelte av transaksjonene jeg beskriver er det flere brev frem og tilbake før det endelige kjøpet blir gjort. I disse transaksjonene referer jeg bare til selve kjøpebrevet. Det er til sammen 17 jordegodskjøp og – salg som er beskrevet i 16 forskjellige kjøpebrev, og av disse kan vi i 14 av tilfellene med stor grad av sikkerhet si om Erling selv var til stede eller ikke. De siste tre jordkjøpene er det ikke mulig å si om Erling var til stede ved, og jeg velger derfor å ikke gå særlig inn på disse tre.⁶² Jeg legger også lite vekt på brevet fra Vågan i 1321,⁶³ som skiller seg ut fra de andre på to punkter. Det ene er at dette brevet er det eneste brevet som beskriver Erlings handel med jordegods som stammer fra før Erling ble drottsete, det andre er at dette er det eneste av brevene som beskriver en situasjon der Erling udiskutabelt selv var til stede for å innløse jordeiendom i Nord-Norge. Disse to punktene gjør at dette brevet blir lite sentralt for denne oppgaven, da denne hendelsen ikke kan oppfattes som representativ for Erlings virke som godseier og -forvalter. På samme måte ser jeg i stor grad vekk fra Erlings gavebrev til datteren Ingebjørg, da dette, som en testamentarisk gave, blir stående utenfor oppgavens fokus.⁶⁴ Et brev fra Bergen i 1331 beskriver to forskjellige kjøp og salg av jord, et makeskifte fra et uspesifisert tidspunkt og en jordoverdragelse fra da brevet ble skrevet.⁶⁵

De eldste kildene vi har til Erlings handel med jordegods er fra 1321, de nyeste fra 1354. Dette viser at Erling forvaltet godset aktivt, og at han hele sitt voksne liv drev med kjøp og salg av jord. En stor del av Erlings jordegodstransaksjoner ble gjort i perioden han satt som drottsete, og dette tyder på at han også i denne perioden satte familiens økonomiske interesser i fremste rekke.

2.4.3 Personlig tilstedeværelse ved økonomiske transaksjoner

For å kartlegge Erling Vidkunssons aktivitet som godseier må vi se på hans deltakelse i økonomiske transaksjoner vedrørende godset. Det er en utfordring at det ved flere tilfeller er umulig å si med sikkerhet hvorvidt Erling var personlig involvert i jordegodskjøpene og –salgene. Det finnes et lite utvalg brev der det blir gjort tydelig at Erling har vært til stede, i tillegg til at en i enkelte andre brev kan si med en stor grad av sikkerhet at han *mest sannsynlig* var til stede, selv om dette ikke kommer frem i klartekst. Gjennom kunnskap om

⁶¹ Vidisse: Formell avskrift etter en gitt formel

⁶² DN 1 nr. 175 og 326; DN 3 nr. 161

⁶³ DN 1 nr. 163

⁶⁴ DN 2 nr. 323

⁶⁵ DN 3 nr. 161

Erlings personlige engasjement i ervervelsen av jordegods kan vi være i stand til å si noe om i hvor stor grad godseiere selv kunne være engasjert i administrasjonen av eget jordegods, eller om de eventuelt overlot dette til andre.

Vi vet med sikkerhet at Erling selv var til stede da han i Vågan i Lofoten i 1321 ble overdratt *med håndtak* jord i Sandtorg.⁶⁶ Da Erling fikk Ståreim taksert i 1323 nevnes det ikke at han selv var til stede, men at en gruppe menn, etter oppdrag av Erling, takserte gården.⁶⁷ Selve kjøpet av gården, som fant sted i Bergen i 1324 ble gjort med «ia ok handsale», altså håndtak, hvilket viser tydelig at Erling selv møtte opp ved overdragelsen av gården.⁶⁸ I et brev fra Bergen fra 1327 kommer det frem at Erling har kjøpt jord i Bleiker i Asker, men det kommer ikke frem om han selv var til stede eller ikke ved kjøpet.⁶⁹ Jeg legger til grunn at han trolig var til stede, ettersom jorden ble kjøpt i Bergen, der Erling med stor sannsynlighet oppholdt seg i perioden. I 1329 ble samme mengde jord, og derfor trolig den samme jorden, makeskiftet i Asker mot jord i nærheten av Tønsberg. Dette blir beskrevet i et makeskiftebrev som ble skrevet av Erling selv i Asker.⁷⁰ Det kommer også tydelig frem at Erling var i Kvåle i Sogndal i 1333 da han fremmet krav om å få det han tidligere var blitt lovet i området av Svein Sigurdsson,⁷¹ og også da han på Giske i 1350 inngikk forlik med Kolbjørn Simonsson og kjøpte jord av ham i Giskemo i Ørskog.⁷² Det siste brevet som med sikkerhet viser at han var til stede da jorden ble forvaltet er et gavebrev fra Erling til hans datter Ingebjørg.⁷³

I tillegg til disse brevene finnes det brev der Erling mest sannsynlig var til stede, selv om dette ikke kan sies med fullstendig sikkerhet. De brevene dette gjelder er fra Bergen 1329, der Erling kjøpte jord i Systromd i Sogn,⁷⁴ fra Bergen i 1331 der Erling måtte gi mer jord for en tidligere handel i Romsdal der jorden Erling hadde solgt var dårligere enn forventet,⁷⁵ fra Bjarnegården i Veøy i 1343, der Erling kjøpte jord i Sogge i Romsdal,⁷⁶ og fra Giske i 1344 og 1353, der Erling anskaffet jord på Humla i Godøya på Sunnmøre.⁷⁷ I brevet fra Bergen i 1329 kan vi anta at Erling var til stede av flere grunner. En av disse var at salget fant sted i kongsgården i Bergen, et sted en ville kunne regne med å finne Erling i den perioden han satt

⁶⁶ DN 1 nr. 163

⁶⁷ DN 1 nr. 176

⁶⁸ DN 1 nr. 177

⁶⁹ DN 1 nr. 190

⁷⁰ DN 2 nr. 167

⁷¹ DN 1 nr. 225

⁷² DN 2 nr. 306

⁷³ DN 2 nr. 323

⁷⁴ DN 1 nr. 204

⁷⁵ DN 3 nr. 161

⁷⁶ DN 1 nr. 285

⁷⁷ DN 1 nr. 338; DN 5 nr. 171

som drottsete. I tillegg formuleres det i brevet at Ogmund Lange «selldi herra Erlingi Vidkunnar syni» jorden i Sogn. Denne formuleringen gir ingen indikasjon på at det var en ombudsmann til stede. Vi kan anta at Erling var til stede i Bergen i 1331, av samme grunn som angitt for brevet fra Bergen fra 1329. I brevene fra Veøy i 1343 og Giske i 1344 og 1353 kan vi regne med at Erling var til stede ettersom de fant sted på to av de gårdene der vi vet med stor sikkerhet at Erling ofte oppholdt seg. Det ville ikke vært nødvendig for selger å møte opp hos Erling om han ikke var der.

Brevet som omhandler makeskiftet i Bleiker i Asker står frem som spesielt. I dette brevet ser vi at Erling selv var til stede i Asker i Akershus, et område der kildene ikke sier noe om at Erlings slekt hadde interesser, selv om dette ikke kan utelukkes. At Erling hadde fått kontroll over jord på Østlandet gjennom ektemålet med Elin fører til at det er mulig at Erling hadde interesse av å øke sine jordeiendommer der. En annen mulig forklaring til at Erling selv var til stede i forbindelse med dette kan være at Tønsberg var et viktig område i rikssammenheng. At Tønsberg var et viktig område på sentralt plan kan være grunnen til at Erling så en verdi i selv å være til stede for å besørge at handelen gikk som den skulle. Det finnes flere brev som plasserer Erlings sønn Bjarne Erlingsson d.y. i området rundt Tønsberg ved flere anledninger,⁷⁸ men ingen av disse brevene tilsier at Erling eller Bjarne skal ha vært på Østlandet i denne perioden i offisielt ærend. Dermed fremstår det som at Erling dro dit ens ærend for å kontrollere at dette makeskiftet skulle gå riktig for seg, men det som taler mot dette er at det kun var åtte markebol, hvilket innebærer at denne jorden, sammenliknet med mye av det andre Erling eide, var lite verdt.⁷⁹ En tredje mulighet er at Erling var i området rundt Viken av en annen grunn da denne handelen fant sted, og derfor ikke så et behov for å benytte seg av ombudsmann.

I de resterende åtte brevene, om vi ser vekk fra brevet fra Vågan i 1321 og gavebrevet til Ingebjørg i 1354, som omhandler jordegodsforvaltning der Erling har vist personlig tilstedeværelse kan en derimot se en trend. Tre av brevene, fra Bergen 1324 og 1329 og fra Kvåle 1333, omhandler jordegods i Sogn. Sogn var et viktig jordbruksområde i perioden, i tillegg til at Erlings odelsgård Ståreim lå i området. Dette var et område der Erling brukte mye ressurser, og kan omtales som et kjerneområde for Erlings gods. Brevene fra både 1324 og 1329 beskriver som nevnt handel som fant sted i Bergen, et sted vi vet med sikkerhet at Erling

⁷⁸ DN 8 nr. 99, 114 og 116

⁷⁹ Moseng et. al 2007: 242: En markebol var måleenheten for jord østafjells. 1 markebol = 3 lauper smør = 46,29 kg. smør i årlig landskyld. Åtte markebol var dermed på ingen måte en ubetydelig mengde jord, men samtidig ikke nødvendigvis nok til å trekke Erling ens ærend fra Vestlandet.

tilbragte store deler av tiden sin. Brevet fra Kvåle i 1333 skiller seg fra de to andre, for her ser vi at Erling selv har reist til Kvåle for å ta grep i en tvist der han følte han ikke fikk den jorden han var lovet. Dette kan skyldes at Kvåle var en stor og viktig gård, og at denne jorden dermed hadde stor verdi. De fem siste brevene som beskriver jordkjøp der Erling var til stede omhandler alle kjøp av jord i Møre og Romsdal. Som nærområdet til Giske og Veøy var dette området blant de viktigste for Erling, og således er det ikke merkelig at han selv var til stede ved handelen. Annet enn at disse jordområdene lå i Erlings kjerneområde og at han selv var til stede er det lite som utpeker seg som spesielt ved dem.

I 12 av 17 eksisterende brev kan vi med stor grad av sikkerhet si at Erling selv var til stede ved jordegodstransaksjoner som omhandlet Erlings eget gods, og i bare to av 17 eksisterende brev kan vi si med stor sikkerhet at Erling ikke selv var til stede. Ut ifra dette kan vi si at Erling viste en stor grad av personlig tilstedeværelse ved erverv av jordegods. Dette viser at han i stor grad engasjerte seg personlig i driften av godset, og at dette må ha vært et hovedfokus for ham.

2.4.4 Representert av ombudsmann

Stormenn i middelalderens Norge hadde ofte flere geskjefter som de drev parallelt, og de hadde dermed ofte ikke tid eller mulighet til selv å være til stede ved all handel og avtaleinngåelse. Dette førte til at de brukte ombudsmenn. En ombudsmann var en som har fått fullmakt til å utføre visse rettshandlinger for en annen.⁸⁰ Det beskrives både kongelige og private ombudsmenn, men i denne oppgaven vil jeg bruke ombudsmann i betydningen privat ombudsmann. Ombudsmenn er kjent i kilder fra 1100-tallet og fremover. Ombudet kan bli gitt både muntlig foran vitner og skriftlig, og ombudet opphører om ombudsgiveren dør eller trekker det tilbake.⁸¹ Ombudsmenn kunne i utgangspunktet få ombud for alt, men de var spesielt viktige med hensyn til jordegodsforvaltning. En jordeier som ikke bodde i samme fylke som der jorden lå var i henhold til Magnus Lagabøtes landslov pålagt å ha en ombudsmann for den jorden som lå i de andre fylkene.⁸² Denne ombudsmannen var da ansvarlig for utleie og drift av jorden.⁸³ I dette delkapittelet vil jeg se på i hvilken grad Erling selv benyttet seg av ombudsmann, og om det er mulig å si noe om det var noen form for regel for når han benyttet seg av ombudsmann.

⁸⁰ K. Lunden «Ombudsmann» -Red: F. Hødnebo: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 12*, 1967: 593

⁸¹ Lunden 1967: 594

⁸² Magnus Lagabøtes Landslov kap. 26,1

⁸³ Lunden 1967: 594

Vi kan med sikkerhet si at det var en ombudsmann involvert da Erlings ombudsmann herr Sigurd Jatgeirsson solgte jord på Orknøyene i 1329,⁸⁴ og da deler av Erlings jordeiendommer i Hardanger ble solgt av Hallvard Åsmundsson i 1338.⁸⁵ I tillegg til dette benyttet Erling seg av ombudsmenn for å få Ståreim-godset taksert, hvilket han selvfølgelig ikke kunne gjøre selv, men han var selv til stede ved kjøpet.⁸⁶

Med tanke på at Erling økte sine jordeiendommer med minst 96 mmb, i tillegg til ervervelsen av Ståreim-godset og muligens Tjøtta-godset, i løpet perioden han var familiens overhode, er det åpenbart at det ble brukt mye tid og ressurser på godsforvaltning i Erlings tid. Den store mengden kjente brev støtter denne teorien. Det er viktig å huske på at store deler av denne jordegodsforvaltningen fant sted samtidig som Erling var drottsete med alle de ansvarsområder det medfører. I tillegg var Erling hele resten av sitt liv en sentral del av det norske adelsnettverket, og han var viktig også i riksrådet.⁸⁷ Den arbeidsmengden dette må ha medført, kombinert med det faktum at slektens gods var spredt over store geografiske områder, fører til at vi burde kunne anta at Erling overlot store deler av den daglige driften av godset til forskjellige ombudsmenn. At Erling må ha hatt flere ombudsmenn var en nødvendig følge av Magnus Lagabøtes landslov, der det blir krevd at landeiere har ombudsmenn i de områder de eier jord men ikke selv bor.

Til tross for at salget av jord på Orknøyene var et relativt stort salg med store verdier involvert (25 engelske pund) brukte Erling ombudsmann og var ikke selv til stede. Dette kan skyldes at Orknøyene var utenfor det en kan omtale som Giske-Bjarkøy-ættens kjerneområde, og at Erling derfor ikke ønsket å bruke tid på å reise dit og foreta en handel som vel så gjerne kunne bli gjort gjennom en ombudsmann. Det samme kan sies om den jorden Erling solgte i Hardanger til en verdi av 110 forngilde mark. Det er verdt å merke seg at selve overdragelsen av jorden fant sted på Munkeliv kloster, ikke langt unna der Erling mest sannsynlig oppholdt seg i denne perioden. En mulig grunn til at Erling ikke selv møtte opp for å fullføre denne handelen kan ha vært at han ikke selv var i Bergen på dette tidspunktet, hvilket er en plausibel forklaring da kildene ikke sier noe om hvor han var i dette tidsrommet.

Erling benyttet seg i svært liten grad av ombudsmenn i de bevarte brevene. Ved kun to av 17 jordegodstransaksjoner overlot Erling hele ansvaret til ombudsmenn, i tillegg til at han ved en transaksjon lot ombudsmenn gjøre forarbeidet. Vi kan ut fra dette si at Erling benyttet

⁸⁴ DN 2 nr. 168 og 170

⁸⁵ DN 12 nr. 87 og 88

⁸⁶ DN 1 nr. 176

⁸⁷ Helle 2000: 505

seg av ombudsmann i mindre grad enn det som kunne anses som forventet. Dette tyder på at Erling hadde et stort personlig engasjement i godsdriften.

2.4.5 Geografisk og tidsmessig spredning i jordegodstransaksjoner

Når vi forsøker å si noe om Erlings kjøp og salg av jordegods er det spesielt relevant å se på den geografiske spredningen av virksomheten, samt se om det var noen geografiske områder der det var mer sannsynlig at Erling selv ville møte opp. Dersom jeg kan identifisere noen områder der Erling selv møtte opp ved flere anledninger kan jeg anta at disse områdene var spesielt viktige for Erling og hvordan Erling forvaltet godset. Ved å se på dette også i et større tidsperspektiv vil det kunne være mulig å peke på hvordan Erlings prioriteringer kan ha endret seg over tid.

Det eksisterer kun to brev som viser Erlings forvaltning av jord i Nord-Norge. Det første av disse to beskriver at Erling selv var til stede i Vågan da han fikk jord som var ham skyldt, som vist til tidligere i kapittelet.⁸⁸ I det andre av de to brevene, fra 1324, kan jeg ikke si med sikkerhet om Erling selv var til stede eller ikke.⁸⁹ Et annet område der det ser ut som at Erling ikke brukte mye tid på jordegodsforvaltning var på Østlandet. Også her finnes det kun to brev, et fra 1327, og et fra 1329.⁹⁰ Det første brevet beskriver en handel som har funnet sted i Bergen, trolig med Erling selv til stede. Det andre brevet viser at Erling selv har møtt opp i Asker for å makeskifte jorden der mot en tilsvarende mengde jord i Tønsberg. I tillegg solgte Erling jordegods han hadde fått gjennom sin kone på Orknøyene gjennom en ombudsmann i 1329.⁹¹ De to områdene der det, ifølge kildene, ser ut som at Erling har vært mest aktiv som jordegodsforvalter er i Sogn og på Nordvestlandet. I disse områdene er det til sammen ti forskjellige transaksjoner som er utført, med Erling selv til stede ved minst syv av dem.

Om vi ser kjøpene i et tidsperspektiv kommer en tydelig endring i Erlings fokus frem i løpet av perioden, fra Sogn i begynnelsen av perioden til Møre og Romsdal mot slutten. I perioden fra 1324 til 1333 var Erling selv til stede ved de tre jordervervelsene han gjorde på Vestlandet.⁹² Det eneste jordsalget han gjorde på Vestlandet utenom denne perioden var 1338, og da ble salget gjort gjennom en ombudsmann.⁹³ Et brev fra 1331 viser at Erling hadde makeskiftet jord på Nordmøre, og at denne jorden var dårligere enn antatt, så Erling var nødt

⁸⁸ DN 1 nr. 163

⁸⁹ DN 1 nr. 175

⁹⁰ DN 1 nr. 190; DN 2 nr. 167

⁹¹ DN 2 nr. 168 og 170

⁹² DN 1 nr 177, 204 og 225

⁹³ DN 12 nr. 87 og 88

til å gi mer til motparten. Dette er det eldste kildebelegget vi har for at Erling drev med handel med jord i dette området.⁹⁴ Etter 1336 har vi kun kilder som viser at Erling har kjøpt og solgt jord i Sunnmøre og Romsdal, spesielt rundt Veøy og Giske. Ingen andre landsdeler er representert i denne perioden. Dette kan tyde på at de historikerne som mener at Erling først fikk Giske gård rundt år 1340 har rett, da dette i så fall vil bety at Erling ikke begynte å forvalte jord i stor skala på Nordvestlandet før han visste at han i løpet av kort tid ville få kontroll over Giske gård. Dette synet samsvarer med at det eldste brevet som utvilsomt plasserer Erling på Giske er datert 1344.⁹⁵

Også etter 1336 var Erling en del av riksstyret, og han var fremdeles en av kongemaktens representanter i Norge, i tillegg til at vi fra brevene kan se at Erling fremdeles reiste rundt i landet. Samtidig er det tydelig at det store flertallet av brev som sier noe om hvor Erling oppholder seg peker til Nordvestlandet i denne perioden. Dette har trolig sammenheng både med Erlings store jordegodsinteresser i området, i tillegg til Erlings tittel som sysselmann på Sunnmøre, som vi skal se på i neste kapittel. Vi ser tydelige tegn til at Erling forsøkte å samle godset geografisk i området rundt Giske fra omtrent 1340.

2.4.6 Erlings eksportvirksomhet

Stormenn på 1300-tallet var ofte aktive i eksportvirksomhet, og kongen, kirken og stormenn viste stor interesse for handelen i Bergen.⁹⁶ Som nevnt ble Hansaen en stadig større faktor i norsk utenrikshandel, og de ble sannsynligvis oppfattet som en trussel av norske stormenn. Menn som Erling, som hadde store inntekter fra landvarden og eksporten av fisk, kan ha følt seg truet av nærværet til en sterk utenlandsk aktør. Det blir beskrevet i en skipan fra 1331 hvordan kongen, i samråd med Erling, la nye føringer for utlendinger som drev handel i Bergen.⁹⁷ Blant disse føringene var at utenlandske kjøpmenn ikke lenger skulle få ha vintersete, samt restriksjoner på hva, hvor og når de kunne handle. Dette tyder på en vilje fra både kongen og Erling, som begge trolig hadde store inntekter fra egen eksport, til å forsøke å gjøre det vanskeligere for deres konkurrenter å drive handel.

Det finnes kun ett brev som direkte beskriver det som mest sannsynlig er Erlings handel. Dette er et brev fra 1341, der det kommer frem at Erling og biskop Håkon av Bergen sammen utstyrrer et skip som skal ut.⁹⁸ Vi kan gjennom dette brevet se at Erling engasjerte

⁹⁴ DN 3 nr. 161

⁹⁵ DN 5 nr. 171

⁹⁶ Helle 1982: 345

⁹⁷ DN 7 nr. 135

⁹⁸ DN 8 nr. 137

seg personlig i handelsvirksomheten, selv om kildene ikke beskriver nok virksomhet til at jeg kan uttale meg bastant om dette. Det er likevel svært nærliggende å anta at Erling var tungt involvert i utenrikshandelen, både grunnet det vi vet om at han mest sannsynlig eide en bygård i Bergen, hans direkte involvering i lovgivningen rundt dette temaet. Det som også peker i denne retningen er at Erlings jordeiendommer i stor grad befant seg i kystnære strøk, hvilket sannsynliggjør teorien om at han hadde store inntekter fra landvarden.

2.5 Konklusjon –Erlings virke som godseier

Vi ser at Erling viste en stor grad av personlig tilstedeværelse ved handel med jord. Av de 14 tilfellene der vi med stor grad av sikkerhet kan si om han selv møtte opp eller ikke var han til stede ved 12 av dem. At han selv brukte mye tid på handel med jord også da han var drottsete, og slik sett burde hatt nok å holde på med, viser tydelig at en hovedgeskjeft for Erling var å gjøre jordegodset større og rikere. Siden dette temaet ikke har vært inngående forsket på, kan vi ikke si om Erlings store engasjement i slektens handel med jordegods sammenfaller med det som var vanlig for 1300-tallets stormenn. Erlings antatte handelsvirksomhet fra Bergen sammenfaller imidlertid med det vi kan beskrive som typisk for stormenn i perioden.

Den tydelige vridningen i Erlings fokus er påfallende, og viser hvordan hans prioriteringer har skiftet fra å dekke jord i tilnærmet hele kongeriket til å bli stadig mer fokusert i et lite område på Sunnmøre og i Romsdal. Dette kan ha sammenheng med at Erling trolig ikke fikk Giske gård før i 1340, og at han dermed heller ville fokusere på de områdene det var lettere for ham å ha fast tilhold enn i et område der han fremdeles ikke hadde en hovedgård. Ved å se på Erlings fokus og prioriteringer trer et tydelig bilde av Erling frem. Erling var en aktiv godsforvalter som i så liten grad som mulig overlot anskaffelse og salg av jord til ombudsmenn.

Vi ser med andre ord at antakelsen om at Erling i stor grad ville ha benyttet seg av ombudsmenn ikke stemmer. Av de 14 kjøpene eller salgene av jordeiendom der vi med stor grad av sikkerhet kan si om Erling selv var fysisk til stede eller ikke, er det kun to der han brukte ombudsmann. I de resterende 12 kan vi stor grad av sikkerhet si at Erling selv møtte opp og gjennomførte handelen. Om en ser bort fra brevet fra Vågan i 1321 og Erlings gavebrev til Ingebjørg, som begge virker å være lite representative for Erlings virke, viser det seg en tydelig trend. Ved de to tilfellene hvor Erling selger jord utenfor både sine og rikets kjerneområder, Hardanger og Orknøyene, benytter han ombudsmann.⁹⁹ I de tilfellene hvor

⁹⁹ Det er ikke langt med skip fra Bergen til verken Orknøyene eller til Hardanger, men ingen av de to stedene var i seg selv viktige på riksplan.

jorden ligger i et av Giske-Bjarkøy-ættens kjerneområder viser Erling en stor vilje til selv å være til stede ved handelens inngåelse. Den handelen som kanskje skiller seg mest ut er makeskiftet i Asker, der Erling viste nok interesse til selv å være til stede for å skaffe seg jord i nærheten av Tønsberg. Selv om Erling hadde fått kontroll over områder på Østlandet gjennom sin kone, var det lite som tydet på at han anså dette som et kjerneområde for slekten. Samtidig var dette et viktig område i riksperspektiv, og Erlings nærvær kan vitne om at han ønsket å knytte seg enda nærmere makten enn det han allerede var. Det er også mulig at det var tilfeldig at han selv møtte opp.

Erling måtte utvilsomt ha hatt en utdanning for å kunne drifte godset på den måten han gjorde. Det var ikke uvanlig at aristokratiet på 12- og 1300-tallet var utdannet innen skrivekunst og jus, og vi må regne med at Erling hadde denne utdanningen. Vi kan også regne med at Erling må ha hatt en form for utdanning innen godsdrift, da det var meningen at han skulle overta Giske-Bjarkøy-godset. Inkludert i dette kan vi regne med at han hadde god kjennskap til ting som regnskapsføring og prosedyrer ved kjøp og salg av jordeiendom.

Arbeidsmengden forbundet med Erlings sentrale stilling i riksstyret og adelsnettverket i tillegg til hans handels- og jordegodsinteresser kan ha vært utfordrende, men samtidig kan nettopp denne blandingen av roller ha ført til at Erling fikk bedre muligheter til å utnytte systemet til egen fordel. Gjennom sin politiske stilling kan Erling ha vært i en situasjon som kunne brukes til å utnytte systemet. Sammenblanding av rollene som jordeier og stormann vil komme tydeligere frem i neste kapittel.

3.0 Erling Vidkunnsen som sysselmann og regional stormann

3.1 Innledning

Erling Vidkunnsen var også etter at han gikk av som drottsete i 1331 eller 1332 en ledende skikkelse i det norske samfunnets øverste sjikt. Gjennom sine store landbesittelser var han blant de rikeste i kongeriket, og han var en viktig person i det vestnorske adelsnettverket og hadde tett kontakt med biskop Håkon i Bergen.¹⁰⁰ Det var ikke uvanlig at medlemmer av aristokratiet ble gitt sysler som motytelse for tjeneste de hadde gjort for kongen, og derfor var det naturlig å vente at Erling Vidkunnsen ble tildelt en syssel.¹⁰¹ Likevel kan vi i ettertid stille spørsmål ved hvorfor nettopp Sunnmøre syssel var den Erling ble tildelt, da Erling hadde store egne jordegodsinteresser i området gjennom sitt gods på Giske. Det var fra kongens side en stor skepsis mot å gi sysler til menn som selv hadde store økonomiske interesser i det bestemte området, da dette kunne oppfordre til utnyttelse av systemet.¹⁰²

I dette kapittelet vil jeg se på hvordan Erling gikk frem for å øke og befeste sin kontroll i de områdene der han hadde store jordegodsinteresser, og spesielt på Sunnmøre, der han ble sysselmann. Jeg vil i stor grad fokusere på Erling som sysselmann og se på hans virke som dette. Ifølge Steinar Imsen oppholdt sysselmenn seg i all hovedsak ikke i sysselen, men i de store byene, med dels unntak fra dette i Valdres, Jemtland, Gudbrandsdalen og Møre og Romsdal.¹⁰³ Det finnes kun bevart tre brev som beskriver Erlings virke som sysselmann, og jeg vil derfor legge stor vekt på litteratur som beskriver andre sysselmenn og se om deres utførelse av oppgaven samsvarer med det inntrykket som blir gitt av Erlings virke gjennom de bevarte brevene. For å sette dette i kontekst vil jeg sammenlikne Erlings virke med Torvald Toresson som var sysselmann på Shetland rundt år 1300. Et spesielt fokus her vil være på hvordan disse gikk frem med hensyn til den private såttemålsinstitusjonen, og hvordan denne ble brukt i forbindelse med lokale rettslige oppgjør. Jeg vil også se på i hvor stor grad Erling selv var til stede som sysselmann og stormann i områder der han hadde store jordegodsinteresser. For å sette Erlings tilstedeværelse inn i en kontekst vil jeg trekke frem Niklas Petersson djakn som et eksempel på en stormann/sysselmann uten lokal forankring og uten stor lokalkunnskap i virksomhet i Jemtland midt på 1340-tallet.

¹⁰⁰ Helle 2000: 505

¹⁰¹ P. S. Andersen (a) «Sysselmann» -Red: F. Hødnebo: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 17*, 1972: 654

¹⁰² Andersen (a) 1972: 654

¹⁰³ Imsen 1990: 88, Det kommer ikke frem om, eller i hvor stor grad, Imsen baserer sin påstand på kilder om Erling eller om han eventuelt også kan vise en gjennomgående trend blant sysselmenn på Sunnmøre. Det må derfor bemerkes at å bruke Imsens funn om sysselmenn på Sunnmøre i denne sammenhengen kan bli å vise til samme hendelse to ganger og omtale det som en regel.

Formålet med dette kapittelet er å vise en stormanns lokale og regionale virksomhet og forhold til lokalbefolkningen i første halvdel av 1300-tallet, og hvordan en sammenblanding av roller kunne føre til potensiell utnyttelse av systemet.

3.2 Sysselmenn

3.2.1 Sysselmenns oppgaver og posisjon

I høymiddelalderen overtok sysselmanen årmannens og lendmannens offentlige funksjoner. Sysselmanen var kongens fremste ombudsmann for et større administrasjonsområde (syssel). I løpet av andre halvdel av 1200-tallet ble hele Norge delt i sysler, med mellom en og to sysselmenn per syssel, avhengig av sysselens størrelse.¹⁰⁴ Det blir antatt at sysselmanen skiller seg fra lendmannen i det at sysselmanen ikke hadde noen sterk lokal forankring eller privat maktposisjon i sysselen, der det var nettopp denne maktposisjonen og lokale forankringen som var opphavet til lendmannens stilling.¹⁰⁵ Sysselmenn ble rekruttert i samfunnets sosiale toppsjikt.¹⁰⁶ Sysselmanen hadde tre hovedoppgaver i sysselen, han skulle administrere den lokale rettspleie, ha ansvar for innkreving av skatter og bøter samt ha ansvaret for militærforvaltningen. Sysselmanen fikk lønn for dette arbeidet, og det virker som at han stort sett fikk 1/3 av det han krevde inn i bøter, selv om det også finnes eksempler på at sysselmanen forsøkte å tilegne seg større inntekter enn dette.¹⁰⁷ Sysselmanen hadde også rett til å ansette en lensmann, en ombudsmann som utførte sysselmennens plikter når han selv ikke hadde mulighet eller tid.¹⁰⁸ Imsens forståelse av at sysselmenn i stor grad ikke var lokale samsvarer med det Norseng har funnet ut om Borgarsysle på Østlandet, der sysselmennene ikke selv var fysisk til stede, men heller overlot mye av driften til lokale lensmenn.¹⁰⁹

Systemene ble i utgangspunktet gitt til en mann for en avgrenset tidsperiode, men det finnes også eksempler på at enkelte sysler har blitt gitt til en slekt eller en institusjon i lengre perioder.¹¹⁰ Sysselmanen avla ved tiltredelse en ed til kongen, der han svor å være «hensynsfull mot kongens leilendinger, å bygsle bort og la huse kongens eiendommer vel, og

¹⁰⁴ K. Helle, *Aschehougs Norgeshistorie bind 3 – Under kirke og kongemakt 1130-1350*, 1995: 188

¹⁰⁵ R. B. Wærdahl, *Norges konges rike og hans skattland – Kongemakt og statsutvikling i den norrøne verden i middelalderen*, 2006: 140

¹⁰⁶ Andersen (a) 1972: 652

¹⁰⁷ Andersen (a) 1972: 652-653, Wærdahl 2006: 141

¹⁰⁸ Andersen (a) 1972: 655

¹⁰⁹ Norseng 2005: 263-265

¹¹⁰ Andersen (a) 1972: 655

ikke personlig dra fordeler av embetet, verken i form av gaver eller i form av underhold».¹¹¹ Kongens frykt for at sysselmenn kunne berike seg selv gjennom korrupsjon førte til at han var skeptisk til å gi sysler til menn som hadde store personlige interesser i det området de ble gitt. Sysselmannen hadde i de fleste tilfeller ikke noen sterk geografisk forbindelse til sysselen, og ofte ble sysselmenn flyttet fra syssel til syssel.¹¹² Til tross for dette ser vi at det finnes eksempler på at sysler ble gitt til institusjoner eller familier som selv hadde store private økonomiske interesser i området de fikk forlenet, slik som da Nordre Hedmark syssel lå under bispestolen i Hamar på 1300-tallet. Som det står i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder: «det påfallende ved de kirkelige forleningene er at sysselnehaverne hadde sterke jordegodsinteresser i syslene».¹¹³ Det finnes også eksempler på at sysler gikk i arv i en slekt fra slutten av 1200-tallet.¹¹⁴ Jeg vil senere i dette kapittelet komme tilbake til noen av utfordringene forbundet med blanding av roller som godseier og sysselmann.

3.2.2 Erling Vidkunsson og Sunnmøre syssel

Dagens Sunnmøre virker i gammel tid å ha vært delt i to sysler.¹¹⁵ Nikolas Petersson på Giske, svigerfaren til Bjarne Erlingsson d.e., var sysselmann på Sunnmøre, og det er mye som tyder på at både Nikolas' far, Peter Pålsson, og farfar, Pål Firda, også var det.¹¹⁶ Vi vet ikke om Bjarne Erlingsson d.e. også var sysselmann på Sunnmøre, men med tanke på hans posisjon er det på ingen måte utenkelig at han var det. Det virker dermed som at sysselmannstillingen på Sunnmøre kan ha vært låst til den som til enhver tid satt med Giske. Det er ikke mulig å slå fast med sikkerhet når Erling Vidkunsson ble sysselmann på Sunnmøre. Det eneste eksisterende brevet som udiskutabelt plasserer Erling i stillingen som sysselmann på Sunnmøre er fra 11. mars 1347,¹¹⁷ og vi kan dermed si med sikkerhet at dette er det seneste mulige tidspunktet han kan ha tiltrådt stillingen. At Erling virker å ha tiltrådt stillingen på 1340-tallet tyder på at teorien om at den som hadde Giske var sysselmann på Sunnmøre stemmer.¹¹⁸ Et annet brev, fra 5. april 1350,¹¹⁹ viser Erling utføre det som må ha vært arbeid i forbindelse med stillingen som sysselmann, og det er derfor mye som tyder på at

¹¹¹ Moseng et. al. 2007: 199

¹¹² Moseng et. al, 2007: 199

¹¹³ Andersen (a) 1972: 655

¹¹⁴ Wærdahl 2006: 140

¹¹⁵ Andersen (b) «Syssel» -Red: F. Hødnebo: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 17*, 1972: 647

¹¹⁶ Helle 1982: 344

¹¹⁷ DN 2 nr. 279

¹¹⁸ Se delkapittel 2.4.5 i denne oppgaven.

¹¹⁹ DN 2 nr. 306

han da fremdeles satt som sysselmann på Sunnmøre. Det finnes ingen brev som antyder at Erling ble fratatt eller trakk seg fra stillingen, og jeg legger i denne oppgaven derfor til grunn at han forble sysselmann på Sunnmøre frem til sin død i 1355. Denne tolkningen baserer seg på Håkon Vs løfte fra 1308 om at sysselmenn som skikket seg vel skulle få beholde sysselen ut sin levetid.¹²⁰ Ingenting i kildene tyder på at Erling skal ha falt i unåde.

Det er til sammen syv brev som plasserer Erling geografisk i perioden 1347 til 1355, og av disse plasser tre ham på Sunnmøre,¹²¹ to i Romsdal,¹²² og to brev plasserer ham utenfor Møre og Romsdal, ett i Bergen,¹²³ og ett i Båhus.¹²⁴ I tillegg er det et siste brev som ikke plasser Erling et bestemt sted, men som omhandler jordkjøp på Sunnmøre, og som dermed viser en geografisk knytning til Sunnmøre.¹²⁵ Om vi fra disse kildene skal uttale oss om hvor Erling oppholdt seg i perioden han fungerte som sysselmann på Sunnmøre vil området Sunnmøre og Romsdal peke seg ut.

Erling virker med andre ord å ha vært tett knyttet til Sunnmøre syssel i den perioden han var sysselmann der, hvilket samsvarer med Imsens påstand om at sysselmenn i Sunnmøre var til stede i sin syssel. Erlings tette knytning til Sunnmøre syssel synes å være i strid med Imsens og Norsens generelle påstand om at sysselmenn oppholdt seg i de store byene. Når det store flertallet av brev plasserer Erling i dette geografiske området blir det klart at han i denne perioden ikke oppholdt seg fast i Bergen, slik han gjorde tidligere. Jeg vil videre i denne oppgaven se på om Erlings tilstedeværelse i sysselen kan ha noen sammenheng med hans personlige økonomiske interesser i området.

3.2.3 Erlings Vidkunssons utførelse av sine sysselmannsoppgaver

Jeg skal nå ta for meg hvordan Erling utførte sine oppgaver som sysselmann, og hvorvidt Erling kan beskrives som en tilstedeværende sysselmann eller ikke. De tre brevene som beskriver Erlings virke som sysselmann omhandler flere av de ansvarsoppgavene sysselmannen hadde, og sier noe om hvordan Erling forvaltet sysselen, både gjennom personlig tilstedeværelse og bruk av lensmenn. Brevene sier også noe om Erlings forhold til lokalbefolkningen. Ved å tilnærme meg stoffet på denne måten vil jeg kunne uttale meg generelt om én måte sysselmenn i første halvdel av 1300-tallet kunne utføre sine oppgaver.

¹²⁰ Wærdahl 2006: 140

¹²¹ DN 1 nr. 338; DN 2 nr. 279 og 306

¹²² DN 2 nr. 280 og 323

¹²³ DN 2 nr. 285

¹²⁴ DN 2 nr. 319

¹²⁵ DN 1 nr. 326

To av de tre brevene beskriver i utgangspunktet samme hendelse. Det første av de to brevene, fra Giske 11. mars 1347, beskriver hvordan Erling lot Gunnar Halldorsson, trolig en lensmann, stevne Sigurd Hermundsson for å ha unnlatt å ha betalt leidangsskatt på to år.¹²⁶ I samme brev fremsetter Erling en klage mot Sigurd Hermundsson angående jord Sigurd urettmessig holder unna Erlings «frendkono», Ragna Jonsdatter. Ragna Jonsdatter kan ha vært datteren til Erlings halvbror Jon, som hadde fått gården Talsete i Sogn i Bjarne Erlingsson d.e.s testamente.¹²⁷ Det andre brevet, fra Bjarnegarden i Veøy 22. mars 1347, beskriver at Sigurd ikke møtte opp til stevningen, og at han heller ikke sendte ombudsmann.¹²⁸ Saken med Ragna Jonsdatter ble også tatt opp her, og en mann kalt Olav på Sletta mente jorden tilhørte ham.

Det tredje brevet, fra Giske 5. april 1350, beskriver en sak der Erling inngikk forlik med Kolbjørn Simonsson angående lovbrudd Kolbjørn skal ha utført.¹²⁹ Kolbjørn var anklaget for å ha skadet to andre menn, samt for flere andre lovbrudd han skal ha utført i løpet av påskehelgen. Saken skal ha endt med at Kolbjørn overdro fire mmb i gården Giskemo til Erling, og at det dermed ikke ble en rettssak.

I disse brevene kommer det frem hvordan Erling oppfyller noen av de hovedansvarsområdene en sysselmann hadde, nemlig rettshåndhevelse og inndrivelse av skatter og bøter. Sakene viser at Erling utvilsomt selv var til stede i sysselen, men de viser også hvordan han må ha brukt lensmenn i utførelsen av tjenesten. I tillegg til dette ser vi at Erling hadde et personlig forhold til enkelte i sysselen, slik som Ragna Jonsdatter, trolig Erlings brordatter. Saken fra Giske i 1350 vil bli mer inngående diskutert i delkapittel 3.3.2.

3.2.4 Oppsummering

Erling fikk sin syssel senest i 1347, og han beholdt det trolig frem til sin død i 1355. Det eksisterer kun tre brev som beskriver Erlings virke som sysselmann på Sunnmøre, men gjennom disse tre kan vi se at Erling utførte de kjerneoppgavene en sysselmann var ment å utføre. Vi kan også se at han til dels benyttet seg av en lensmann, og at han i stor grad involverte seg personlig i sakene som angikk hans syssel, i tillegg til at det virker som at Erling hadde personlige bånd til enkelte av sysselens innbyggere, og han engasjerte seg på

¹²⁶ DN 2 nr. 279

¹²⁷ Dybdahl 1980: 431. At Ragna Jonsdatter var Erlings brordatter kan ikke bevises uten tvil, men det er mye som tyder på dette, deriblant betegnelsen «frendkono», at Erling virker å ha brukt ekstra ressurser på å hjelpe henne, samt at det ikke er langt fra Talsete til Giske.

¹²⁸ DN 2 nr. 280

¹²⁹ DN 2 nr. 306

disses vegne. Dette vitner om at Erling hadde en tydelig lokal tilknytning til sysselen og dens innbyggere.

Om vi ser på hvor Erling oppholdt seg kommer det tydelig frem at han i all hovedsak oppholdt seg i sysselen, noe som strider med den etablerte oppfatning av sysselmenn i perioden. Samtidig har Imsen nevnt Sunnmøre som et av få unntak, og mine funn i denne oppgaven støtter sånn sett opp under Imsens observasjoner. Som sysselman viste Erling Vidkunsson en tydelig vilje til å være til stede lokalt i sysselen.

3.3 Utnyttet Erling sysselmannebetet til egen økonomisk vinning?

3.3.1 Sysselmenn og misbruk av stillingen

Gjennom sin posisjon som kongens øverste representant i et område hadde sysselmanen god mulighet til å berike seg på innbyggernes og kongens bekostning. Om vi ser på kildene, slik Steinar Imsen har gjort, kommer det frem at enkelte sysselmenn gjorde nettopp dette. Imsen har påvist at 26 av 124, eller nærmere en av fem, statstjenestemenn han hadde undersøkt i perioden 1320 til 1350 hadde brukt sin posisjon til å fremme sine private interesser.¹³⁰

En institusjon som virker å ha vært spesielt utsatt for misbruk var såttemålsinstitusjonen. Såttemålet var inngåelsen av et forlik mellom sysselmanen og den som skal ha brutt loven. Gjennom denne ordningen fikk den tiltalte muligheten til å ikke bli stevnet for tinget, og ofte medførte dette også lavere straff enn det tinget ville idømt.¹³¹ Såttemålet førte til en avlastning for kongens rettsapparat, samtidig som at det ga sysselmanen muligheten til å vise lempelighet overfor forbryterens individuelle behov. Sysselmanen var i utgangspunktet forpliktet til å dele bøteinntekter med kongen, og Per G. Norseng viser til at sysselmanen ved å inngå private forlik kunne omgå dette og heller berike seg selv på kongens bekostning uten at kongen hadde gode muligheter til å kontrollere dette.¹³²

Norseng trekker også frem at kong Håkon 5. Magnusson gjennom hele sin regjeringstid så maktmisbruk fra sysselmennene som et potensielt problem, og at et tilbakevendende tema i sentral lovgivning var frykten for at sysselmenn ville urettmessig berike seg selv på kongens og bøndenes bekostning.¹³³ I 1308 kom Håkon 5. Magnusson med en skipan som reduserte aristokratiets makt drastisk.¹³⁴ Blant annet trakk kongen tilbake

¹³⁰ Imsen 1990: 88

¹³¹ S. Imsen «Straff» -Red: F. Hødnebo: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 21*, 1977: 324

¹³² Norseng 2005: 262

¹³³ Norseng 2005: 261-262

¹³⁴ DN 11 nr. 6

samtliges sysler i kongeriket og kom med flere begrensninger på den makt stormennene hadde. Kongen trakk trolig systemene tilbake med den hensikt å fordele dem ut på nytt igjen, men denne gangen med strengere restriksjoner.¹³⁵ Blant punktene som kan trekkes frem som spesielt viktig for denne oppgaven er punktet om at sysselmenn nå ble pålagt å sende inn lister hvert år over hvem som var blitt drept i deres syssel og hva sysselmanen hadde gjort med saken. Kåre Lunden argumenterer for at dette skyldtes at kongen ønsket større kontroll over sysselmennenes økonomiske virksomhet, eller som han sier: «det kan her vere tale om at systemmennene gjorde minneleg semje, til inntektstap for kongen».¹³⁶ Dette viser at kongen kan ha hatt en reell frykt for at sysselmennenes virksomhet førte til økonomiske tap for kronen. Dette kan vi også se tegn til gjennom kravet i skipanen av 1308 om at sysselmenn ikke fikk lov til å akseptere «ulovlige gaver» gjennom forlik. Helle trekker frem spesielt lokalt sterke sysselmenn som en risiko her, ved å vise til at de kunne tvinge svakere tiltalte til å betale mer enn det de var pålagt, og at han dermed kunne stikke mellomlegget i egen lomme.¹³⁷ I dette delkapittelet skal jeg se på hvorvidt Erling hadde noe å tjene økonomisk på bli tildelt syssel i et område der han selv hadde store private økonomiske interesser, i tillegg til at jeg skal sette hans handlinger i sammenheng med en tilsvarende sak fra Shetland i første halvdel av 1300-tallet.

3.3.2 Erlings forlik på Giske i 1350

Jeg skal nå ta for meg forliket mellom Erling Vidkunsson og Kolbjørn Simonsson fra 1350. Dette forliket er det eneste eksempelet som eksisterer i dag på at Erling inngikk private såttnål som sysselman. Formålet med dette delkapittelet er å vise de muligheter Erling hadde til å utnytte systemet, og svare på spørsmålet om han faktisk gjorde det.

I et brev fra 5. april 1350 beskrives en sak der Kolbjørn Simonsson hadde skadet Gudlaug Areson og Jon Doda, i tillegg til at han hadde utført flere andre, uspesifiserte lovbrudd i påskehelgen.¹³⁸ Vitnebrevet beskriver hvordan Kolbjørn «sætez wid» Erling om de lovbrudd han hadde utført. De ble enige om at Kolbjørn skulle avstå fire mmb i Giskemo i Ørskog til Erling, i tillegg til at Erling skulle kjøpe ytterligere to mmb i samme gård av Kolbjørn.

¹³⁵ Helle 1995: 211; K. Lunden «Om Håkon V's Skipan av 17/6 1308» - *Historisk tidsskrift, norsk, bind 50*, 1971: 49-50

¹³⁶ Lunden 1971:38

¹³⁷ Helle 2002: 52

¹³⁸ DN 2 nr. 306

Denne saken er et tydelig eksempel på hvordan såttemålsinstitusjonen fungerte i praksis. At Kolbjørn Simonsson hadde brutt loven var åpenbart, og han burde dermed bli dømt foran tinget. Samtidig hadde Erling gjennom sin stilling som sysselmann rett og mulighet til å forsøke å inngå et forlik med Kolbjørn, og dermed spare kongens forvaltningsapparat for den tiden og de kostnadene en rettssak ville kunne medført. Ved å inngå forliket ville Erling også kunne ta hensyn til Kolbjørns individuelle behov, noe som kan ha ført til at straffen ble riktigere, sett fra forbryterens synspunkt.

Det som står frem som spesielt ved denne saken er at Kolbjørn, for å bøte på den skaden han hadde gjort, overdro jorden til personen Erling, ikke til kronen. I tillegg kommer det frem at Erling kjøpte ytterligere to mmb av denne samme gården. Vi kan derfor stille spørsmål ved Erlings motiv for å inngå forliket i stedet for å føre denne saken for retten. Gjorde han det av hensyn til Kolbjørn, eller hadde han selv økonomiske interesser som førte til at han så seg tjent med å holde saken utenfor rettssystemet? Det faktum at Erling kjøpte jord i samme gård av Kolbjørn tyder på at han hadde en egen økonomisk interesse i området, hvis ikke ville han nøyde seg med kun å inndra den jorden han mente ville veie opp for Kolbjørns lovbrudd. Giskemo ligger ikke langt unna Giske (omtrent seks mil), og Erlings anskaffelser av jord her kan tyde på et ønske fra Erlings side om å arrondere godset. Vi vet også at Erlings kone, Elin, hadde oppholdt seg på Ørskog i perioder på tidligere tidspunkt enn denne saken,¹³⁹ og også dette peker i den retning at Erling trolig hadde økonomiske interesser, trolig jordeiendommer, i dette området.

Det ser dermed ut som at Erlings forlik med Kolbjørn er et eksempel på den typen fremferd kongen ikke ønsket. Saken viser uansett tydelig det potensielle problemet som oppstod hvis sysselmanen hadde store private økonomiske interesser i sin syssel. Denne såttemålssaken minner dermed om Torvald Toressons sak fra Shetland i 1307, en sak som har blitt mer forsket på.

3.3.3 Torvald Toresson og forlikssaken fra Shetland 1307

Torvald Toresson var godseier, sysselmann og ridder på Shetland på slutten av 1200-tallet og tidlig på 1300-tallet.¹⁴⁰ Torvald trer dermed frem som den mektigste mannen på Shetland i perioden rundt år 1300, noe som minner sterkt om Erlings posisjon på Nordvestlandet et halvt

¹³⁹ DN 2 nr. 279. At Elin oppholdt seg på Ørskog tyder på at Erling har eid gård eller gårdparter der. Vi vet med sikkerhet at Bjarkøy-Giske-ætten eide mye jord på Ørskog i andre halvdel av 1500-tallet, men å rekonstruere slektens eierskap til spesifikke gårder over en periode på 2-300 år er ikke mulig å gjøre med sikkerhet (Dybdahl 1980: 416)

¹⁴⁰ Helle 2002: 46

århundre senere. Til tross for at det ikke var vanlig med sysselmenn som selv hadde et sterkt nærvær i sine sysler, var Torvald i aller høyeste grad selv en deltaker i samfunnslivet på Shetland. Torvalds personlige nærvær i sysselen skyldes trolig at han selv eide store landområder på Shetland.¹⁴¹ Torvald Toresson nevnes i en sak fra 1299, der han anklages for underslag.¹⁴² Jeg vil ikke gå videre inn på dette tilfellet, da det ikke er spesielt relevant for oppgaven. En annen sak fra Shetland i 1307 har vært gjenstand for diskusjon blant historikerne, og det å se på denne saken i et nytt perspektiv er ikke denne oppgavens formål.¹⁴³ Jeg trekker den frem for å sette Erlings forlik på Giske i 1350 i en større sammenheng, da det også her dreier seg om et privat såttnål.

I saken fra 1307 blir det beskrevet hvordan Torvald inngikk privat forlik med Bjørg fra Kollavåg, og hvordan hun senere ønsket å få dette forliket annullert.¹⁴⁴ Saken blir beskrevet som at hun var idømt en straff, for hva kommer ikke frem, og at hun senere inngikk forlik med Torvald for å få en mildere bot enn den hun opprinnelig var idømt. Da hun ikke klarte å oppfylle sine plikter i sammenheng med det første forliket ble hun tilbudt et nytt, og da hun heller ikke denne gangen var i stand til å gjøre som hun forpliktet seg til ble deler av hennes jordeiendom inndratt til fordel for *kronen*.¹⁴⁵ Det sentrale punktet i denne saken, som dermed skiller seg fra Erlings såttnål med Kolbjørn i 1350, er at forliket ikke tilgodeså sysselmanen, men kongen. Torvald inndro verken mynt eller jord til seg selv, i motsetning til hva Erling gjorde nesten 50 år senere. Dette har fått Knut Helle til å trekke den slutning at Torvald ikke, i hvert fall i dette tilfellet, misbrakte systemet for å underslå midler til seg selv. Også Steinar Imsen påpeker at Torvald hadde makt til å presse folk til å inngå forlik, men at det i dette tilfellet virker som at Bjørg selv hadde valgt å gjøre det.¹⁴⁶

Kåre Lunden problematiserer Helles og Imsens tolkning av forliket mellom Torvald og Bjørg. Han mener at Shetland kan ha vært et avgiftslen, heller enn bare et regnskapslen, slik Helle og Imsen legger til grunn.¹⁴⁷ Som et hovedargument for dette trekker Lunden frem at det i vitnebrevet står at jorden ble pantsatt til Torvald, ikke til kongen, og argumenterer med at dette viser tydelig at Torvald selv hadde personlige interesser i at boten ble betalt til fulle.¹⁴⁸ Som Lunden skriver ville et avgiftslen kreve en fast avgift fra sysselmanen til

¹⁴¹ Wærdahl 2006: 161

¹⁴² DN 1 nr. 89

¹⁴³ DN 1 nr. 109

¹⁴⁴ Helle 2002

¹⁴⁵ Min utheving, Helle 2002: 54 sin tolkning

¹⁴⁶ Imsen 2002: 67

¹⁴⁷ Lunden 2003: 303

¹⁴⁸ Lunden 2003: 311

kongen, og dermed ville sysselmanen forsøke å innkreve så mye som mulig, og at dette kunne føre til at han også utnyttet befolkningen i sysselen. Han trekker også frem det faktum at det var Torvald selv som utnevnte lagrettemennene, hovedsakelig hirdmenn som må ha stått Torvald nær,¹⁴⁹ og at han dermed stod i en stilling der han med letthet kunne utnytte situasjonen.¹⁵⁰

Anklagene som ble rettet mot Torvald i 1299 viser at Torvald utvilsomt hadde muligheten til å berike seg selv gjennom sin stilling. Om han gjorde det eller ikke i dette tilfellet kan ikke sies med sikkerhet, men muligheten var definitivt der. Som vist kan Torvald Toressons forlik med Bjørg i 1307 bli tolket både som et bevis på at han utnyttet sin stilling til egen berikelse, og som en sak der han ikke gjorde det. Å si hvilken av disse tolkningene som er korrekt kan vise seg umulig, men jeg heller mot å anse Lundens holdning som mer sannsynlig, da det unektelig står i brevet at jorden ble pantsatt til Torvald og ikke kongen.¹⁵¹ Om vi legger denne tolkningen til grunn trer et bilde av en lokalt sterkt forankret sysselman som utnyttet systemet til egen økonomisk vinning frem. Ved å se denne tolkningen opp mot Erlings forlik i 1350 kan vi begynne å danne oss et bilde av situasjonen som kunne oppstå når en mann med store lokale økonomiske interesser fikk makt i sitt eget kjerneområde.

3.3.4 Oppsummering

Sysselmanen var kongens øverste lokale representant, og som vist mener flere historikere at sysselmanen har hatt gode muligheter til å berike seg på kongens og bøndenes bekostning, og at flere sysselmenn faktisk gjorde dette.¹⁵² Gjennom såttmålsinstitusjonen hadde sysselmanen gode muligheter til å utnytte systemet for å øke egen makt og rikdom, ofte uten at dette kunne etterprøves av kongen. Denne problemstillingen var kjent for kongen, og Håkon 5. Magnusson brukte mye tid på å forsøke å innskrenke sysselmennenes mulighet til å unndra kronens inntekter.

Om Torvald faktisk utnyttet systemet eller ikke kan ikke sies med sikkerhet, men jeg har i denne oppgaven lagt til grunn at han gjorde det. Gjennom sin posisjon som sysselman og sterk lokal godseier hadde Torvald både mulighet og motiv til å beslaglegge jord som ville kunne øke hans rikdom og lokale styrke på Shetland. Som vist var det Torvald som var ansvarlig for å utpeke de mennene som skulle dømme i en sak på Shetland, og dermed lå alt

¹⁴⁹ Wærdahl 2006: 165

¹⁵⁰ Lunden 2003: 312

¹⁵¹ Lunden 2003: 311

¹⁵² Imsen 1990: 88; Norseng 2005: 261-262; Lunden 1971:38

til rette for at han kunne misbruke systemet til personlig vinning. Det samme ser vi med Erlings forlikssak fra Giske i 1350. Erling hadde både mulighet og motiv til å utnytte systemet, og alle observerbare fakta tyder på at det var nettopp dette han gjorde. Saken fra Giske i 1350 skiller seg fra den på Shetland i 1307 ved at Erlings forlik aldri ble tatt opp på tinget, og dette åpnet i enda større grad for at Erling kunne tvinge frem den løsningen han selv ønsket. Ved å holde saken utenfor rettssystemet kunne Erling sørge for at all inndratt jord tilfalt ham selv, og det er hevet over tvil at Erling må ha hatt store økonomiske interesser i de gårdpartene han inndro. Det blir stadig tydeligere at både Erling og Torvald var eksempler på den typen sysselmenn hvis makt Håkon ønsket å begrense tidlig på 1300-tallet.

3.4 Stormenns lokale forankring

I dette delkapittelet vil jeg ta for meg stormenns fremferd overfor lokalbefolkningen. Spesielt interessant vil det i denne sammenhengen være å se på om Erlings og andre stormenns lokalkunnskaper og personlige forhold til lokalbefolkningen kan ha hatt en innvirkning på deres virke i området, samt hvordan de eventuelt gikk frem for å skape et best mulig forhold til lokalbefolkningen. Dette delkapittelet vil i så måte være en del av svaret på spørsmålet om hvilken kompetanse og hvilke kunnskaper en lokal stormann eller sysselmann ideelt sett må ha innehatt.

3.4.1 Erling som bindeledd mellom lokalbefolkningen og sentrale myndigheter

Før Erling ble sysselmann på Sunnmøre holdt han stort sett til i området rundt Bergen og Sogn på Vestlandet. I likhet med det som kan beskrives som hans sterke lokale engasjement på Sunnmøre ser vi også at han på Vestlandet selv tok del i dagliglivet i områder der han eide mye jord eller selv bodde. Det finnes flere eksempler på hvordan Erling selv fungerte som et bindeledd mellom lokalbefolkningen i Sogn og de sentrale institusjonene i Bergen på slutten av 1330- og starten av 1340-tallet. Ved å se på Erlings engasjement for befolkningen i de områdene der han eide mye jord kan vi si noe om hvordan han gikk frem for å opprettholde et godt forhold til lokalbefolkningen. Ved å gjøre dette vil jeg kunne si noe om stormenns forhold til befolkningen lokalt i områder der de selv eide mye jordegods.

I et brev fra biskop Håkon i Bergen til Erling i 1338 vises det til et tidligere brev fra Erling, der Erling skal ha bedt om hjelp fra Håkon vedrørende skader på bøker og messeklær i en påsatt brann i Ståreim kirke.¹⁵³ Det samme brevet viser hvordan Erling har bedt om bedre

¹⁵³ DN 8 nr. 107

kår for presten Benedikt i Rugsund, som Håkon gir kirken i Sund. Et brev fra Håkon til Erling i 1340 nevner også Ståreim kirke, og Håkon lover sin hjelp.¹⁵⁴ Hvorvidt disse to brevene viser til samme sak eller ikke kommer ikke tydelig frem av kildene. Vi ser også at Erling så sent som i 1347 fungerte som meddommer i en sak i Bergen angående et forlik han hadde inngått som ombudsmann for en kvinne i Slinde i Sogndal.¹⁵⁵

Disse brevene viser hvordan Erling selv tok affære for å hjelpe folket, og spesielt presteskapet, i de områdene der han hadde store jordegodsinteresser. Brevet fra 1347 viser at Erling også i en periode der alt tyder på at hans hovedfokus var på Sunnmøre grep inn for å bistå en kvinne i Sogndal, et annet av hans kjerneområder. Vi ser dermed at Erling Vidkunsson i stor grad engasjerte seg i de områdene han selv må ha ansett som viktige for godset, og at han sannsynligvis søkte å skape og opprettholde gode forbindelser til befolkningen i disse områdene.

3.4.2 Niklas Petersson djakn, en sysselmann uten lokal forankring

Niklas Petersson ble sysselmann i Jemtland rundt 1344, trolig som en del av en intensivering av kongens skattepolitikk,¹⁵⁶ og var dermed sysselmann i Jemtland i samme periode som Erling Vidkunsson var på Sunnmøre. Niklas var etter alt å dømme verken norsk eller jemte, men svensk, og det er mye som tyder på at han hadde sitt opphav i Valkebo i Østre Gøtaland helt sør i Sverige.¹⁵⁷ Nils Ahnlund mener at Niklas, til tross for at han antakeligvis var sørsvensk, må ha hatt et eller annet form for forhold til slekter i Jemtland og kjennskap til landets styre.¹⁵⁸ En Niklas Petersson med samme dødsår og våpenskjold, og derfor trolig samme mann, forvaltet jord i Østre Gøtaland og ble også begravet der en gang mellom 1370 og 1371, og dette tyder dermed på at hans tilknytning til Jemtland syssel må ha vært begrenset.¹⁵⁹

Etter kort tid som sysselmann, i 1347, fikk Niklas store problemer med å innkreve skatten slik han skulle, i tillegg til at andre krevde inn skatt uten Niklas' tillatelse. Niklas møtte motstand i hele Jemtland, og Magne Njåstad karakteriserer i *Grenser for makt – Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca 1300-1540* problemet som at Niklas må ha hatt «store autoritetsproblemer i sin sysle».¹⁶⁰ Niklas' problemer i Jemtland var i

¹⁵⁴ DN 8 nr. 125

¹⁵⁵ DN 2 nr. 285

¹⁵⁶ Njåstad 2003: 161

¹⁵⁷ N. Ahnlund, *Jämtlands och Härjedalens Historia – Första Delen intill 1527*, 1948: 227

¹⁵⁸ Ibid

¹⁵⁹ Ibid

¹⁶⁰ Njåstad 2003: 161

stor grad, ifølge Njåstad, knyttet til innkreving av skatt.¹⁶¹ Jemtene sendte et klagebrev der de skrev at Niklas hadde «så förött landet, att det kunde icke bebyggas, om han längre hade ombudet».¹⁶² Motstanden mot at han hadde stillingen som sysselmann var med andre ord kraftig. Også i 1348 og 1349 skal Niklas ha hatt problemer med lokalbefolkningen.¹⁶³ Både Ahnlund og Njåstad trekker frem at motstanden mot Niklas var fordelt både geografisk og standsmessig, og at vi ikke kan omtale gruppen med motstandere som homogen.¹⁶⁴ Til tross for den utstrakte motstanden mot Niklas, skal også et lojalt «parti» ha støttet ham.¹⁶⁵ Etter 1340-tallet skal urolighetene rundt Niklas ha dempet seg, og han forble sysselmann frem til omtrent 1370.¹⁶⁶

Niklas står frem som et eksempel på et av de store potensielle problemene som kunne oppstå når noen fikk makt i et område uten å kjenne de lokale forholdene. Niklas hadde trolig ikke den nødvendige lokalkunnskapen til å knytte bygdefolket til seg, og hans vedvarende problemer med dette *kan* skyldes at han ikke besatt den nødvendige kompetansen og lokalkunnskapen om Jemtland. At problemene virker å ha forsvunnet senere i perioden kan kanskje forklares med at Niklas kan ha fått mer tid til å forstå de lokale mekanismene i Jemtland.

3.4.3 Torvald Toresson – lokal sysselmann i konflikt

Torvald Toresson var, som vist i delkapittel 3.3.3, en sysselmann med sterk lokal tilknytning til sin syssel. Han eide mye jord på Shetland, og oppholdt seg selv i sysselen. Til tross for hans antatt gode lokalkunnskap kan vi se i kildene at Torvalds tid som sysselmann på Shetland utvilsomt hadde innslag av konflikt.¹⁶⁷ Samtidig var konfliktene Torvald var involvert i forholdsvis små, og de ble løst foran tinget.

3.4.4 Oppsummering

I dette delkapittelet har jeg sett på tre forskjellige tilnærminger en stormann eller sysselmann kunne ha til befolkningen i lokalområdet. Både som sysselmann, som forklart under delkapittel 3.3, og som lokal stormann var Erling Vidkunsson personlig involvert i styre og stell. Erling sørget for å holde seg på god fot med kirken i området, i tillegg til at vi også kan

¹⁶¹ Njåstad 2003: 163

¹⁶² Ahnlund 1948: 233

¹⁶³ Njåstad 2003: 162-163

¹⁶⁴ Ahnlund 1948: 233; Njåstad 2003: 163-167

¹⁶⁵ Njåstad 2003: 163

¹⁶⁶ Njåstad 2003: 167

¹⁶⁷ DN 1 nr. 89 og 109

se at han stilte opp som ombudsmann for folk i området. Det finnes ingen spor i kildene som antyder at Erling skal ha vært i noen form for konflikt med lokalbefolkningen.¹⁶⁸ Som en motpol til dette finner vi Niklas Petersson djakn. Niklas kom inn i Jemtland fra utsiden, og vi kan derfor anta at han ikke hadde mye lokalkunnskap i Jemtland. I tillegg til sin i utgangspunktet manglende lokalkunnskap, hadde Niklas Petersson det vi må anta var en særs upopulær arbeidsoppgave; skatteinnkreving.

Erling Vidkunsson forvaltet sin syssel og sine områder i Sogn på en måte som førte til minimalt med konflikt med lokalbefolkningen, mens Niklas Petersson djakn virker å ha forvaltet sin syssel på en måte som førte til problemer med de lokale. Jemtenes reaksjon på Niklas' styre kan skyldes at Jemtland ikke var en like integrert del av riket som resten av Norge, men vi bør ikke se vekk fra muligheten for at det nettopp var Niklas' manglede forståelse for det lokale samfunnet som førte til problemer. Torvald Toresson på Shetland står mellom disse to ytterpunktene, han hadde en sterk lokal tilknytning, og trolig god kunnskap om de lokale forholdene, men han kom likevel i konflikt med deler av lokalbefolkningen. Disse konfliktene var samtidig betydelig mindre enn Niklas Peterssons konflikter, og det vil derfor ikke være urimelig å si at god lokalkunnskap og gode diplomatiske evner må ha vært en stor fordel, om ikke til og med en nødvendighet, for å kunne forvalte disse områdene på en best mulig måte.

3.5 Konklusjon – Erlings virke som sysselman og lokal stormann

Erling utførte de oppgavene en sysselman var pålagt, og utviste en uvanlig vilje til selv å være til stede i sine kjerneområder, både som stormann i Sogn på 1330-tallet og som sysselman på Sunnmøre på 1340-tallet. Også i saken fra 1347, der Erling lot en lensmann være ansvarlig for å stevne Sigurd Hermundsson for å ha unnlatt å betale leidangsskatten var Erling selv til stede på selve stevnet.¹⁶⁹ Dette viser et bilde av en mann som ønsket å være involvert i den daglige driften av sine kjerneområder.

At Erling ble tildelt en syssel på 1340-tallet var verken merkelig eller uvanlig. Det som heller virker uvanlig er at det var nettopp Sunnmøre syssel han ble tildelt, når vi tar med i betraktningen kongens velbegrunnede frykt for at sysselmenn skulle berike seg på hans og befolkningens bekostning, en frykt som ble vist spesielt godt i kong Håkon 5. skipan av 1308.

¹⁶⁸ Det er her viktig å bemerke at det at kildene ikke omtaler konflikter mellom Erling og lokabefolkningen ikke betyr at slike konflikter ikke fant sted, men om vi skal forholde oss til kildene som er bevart tyder alt på at ikke var noen slike konflikter.

¹⁶⁹ DN 2 nr. 279

Samtidig ser vi en tydelig tendens til at det var herren på Giske som hadde Sunnmøre syssel, og dermed virker tildelingen av denne sysselen til Erling mer forståelig. At Erling, i muligens enda større grad enn Torvald tidligere, benyttet seg av muligheten til å utnytte systemet virker overveiende sannsynlig. Ved å være den største private landeieren på Sunnmøre, og samtidig være ansvarlig for forvaltningen av lov og rett, hadde Erling store muligheter til å inngå private forlik og presse andre til å overlate jord til ham, og gjennom dette kunne Erling øke sin jordegodsmengde i området.

Som lokal stormann var Erling sterkt involvert i de lokales daglige liv. Han hjalp både prestene og andre i sine områder, og knyttet dermed befolkningen til seg. Han må ha hatt en god kunnskap om lokale forhold, og som jeg har vist med Niklas Petersson djakn må denne kunnskapen nesten ha vært en nødvendighet for å kunne oppnå de ønskede mål. Som beskrevet i delkapittel 2.2. er det åpenbart at Erling må ha hatt en form for utdanning som gjorde ham i stand til å utøve sitt virke som sysselmann, og han må ha hatt stor lokalkunnskap og lokal tilknytning.

Gjennom sin store lokale tilstedeværelse og sin åpenbare utnyttning av systemet kunne Erling befeste sin posisjon og kontroll i de områdene der han hadde store jordegodsinteresser.

Det er ikke skrevet mye om norske stormenn i første halvdel av 1300-tallet, og det er derfor vanskelig å si med stor grad av sikkerhet om Erling var tidstypisk eller ikke, men ut ifra det lille vi vet virker Erling å ha vært begge deler. Den eksisterende oppfatningen er at sysselmenn i liten grad selv var til stede i sysselen, men heller oppholdt seg i de store byene. Dette skiller seg markert fra det Erling gjorde, da han i en periode på nærmere 20 år var personlig til stede både der han var en lokal stormann og der han var sysselmann. Imsen trekker frem Sunnmøre som et område der sysselmenn selv var til stede i større grad enn på det sentrale plan, og vi ser liknende tendenser både på Shetland og i Jemtland. Noen generell regel for norske sysselmenn i perioden kan dermed ikke utarbeides.

4.0 Konklusjon

Innledningsvis i denne oppgaven stilte jeg noen spørsmål. Jeg har delt disse spørsmålene i hovedspørsmål og delspørsmål. De to hovedspørsmålene var: hvordan forvaltet Erling slektens gods og hvordan virket han på lokalt plan som sysselmann og lokal stormann? Delspørsmålene jeg stilte var hvilken kompetanse Erling må ha innehatt, samt at jeg skulle se på hvorvidt Erling kunne omtales som tidstypisk og om vi eventuelt kan si noe om det norske høymiddelalderssamfunnet gjennom den kunnskapen vi har fått om Erling Vidkunsson.

Jeg skal nå oppsummere det vi vet om Erling som godseier og stormann, og ut ifra det besvare de spørsmålene som ble stilt innledningsvis i denne oppgaven. For å gjøre dette vil jeg punktvis trekke frem Erling som først godseier, deretter lokal stormann og sysselmann, før jeg sammenlikner disse to og viser den blandingen av roller som må ha funnet sted. I delkapittel 4.4 vil jeg komme frem til de svarene vi sitter igjen med etter denne oppgaven.

4.1 Erlings roller

Vi har i denne oppgaven sett på hvordan Erling reiste rundt i forbindelse med godsforvaltningen, samt hvordan hans prioriteringer har vært. Erlings fokus endret seg i løpet av perioden fra å være knyttet hovedsakelig til Sogn, til å være knyttet nesten eksklusivt til Sunnmøre og Romsdal. Det er å regne med at en som eide så mye jordegods som det Erling gjorde, ville delegere store deler av arbeidet til andre. Samtidig ser vi at Erling gjorde nettopp det motsatte. Kun i en liten minoritet av de transaksjonene som er kjent benyttet han seg av en ombudsmann, i det store flertallet av saker var han selv til stede som en aktiv part i handelen. Dette viser tydelig at en av Erling hovedprioriteter var den aktive forvaltningen av godset.

Vi har sett hvordan Erling gikk frem for å befeste sin posisjon som sysselmann og lokal stormann. Som sysselmann viste Erling en stor vilje til selv å være til stede i sysselen, og han var direkte involvert i flere saker som angikk denne. Han var også selv bosatt i sysselen, hvilket går mot det som anses som vanlig for sysselmenn i denne perioden. Gjennom sin posisjon som største lokale jordeier i Sogn påtok Erling seg en posisjon som en form for bindeledd mellom det lokale og det sentrale, både i saker som angikk kirken, men også i saker angående privatpersoner i Sogn. Det er tydelig at Erling så verdien i selv å besitte kunnskap, kompetanse og kontakter i de områdene han selv anså som viktige. Denne kunnskapen og disse kontaktene har trolig gjort forvaltningen av disse områdene lettere for Erling, og dersom vi ser hans fremferd opp mot den til Niklas Petersson djakn, kommer det tydelig frem at lokalkunnskap og kontakter kan bety forskjellen på orden og kaos. Erling viste

også en vilje til å utnytte systemet til egen vinning, slik vi ser gjennom saken fra Giske i 1350, og som vi kan se en parallell til på Shetland i 1307. Dette samsvarer med både Imsens og Norsengs funn, og viser dermed at systemet i seg selv la til rette for et slikt misbruk.

4.1.1 Oppsummering

I denne oppgaven har jeg sett på Erling Vidkunssons roller som henholdsvis godseier og sysselmann og lokal stormann som atskilte roller. Dette har jeg gjort fordi det blir lettere å vise frem særtrekk når man holder dem opp hver for seg. Samtidig eksisterte ikke godseieren og sysselmannen Erling Vidkunsson som to separerte roller, men de fløt over i hverandre. Vi har i denne oppgaven sett at de to rollene åpenbart påvirket hverandre, og at det var likhetstrekk i hvordan Erling utøvet disse to rollene. Det er spesielt en likhet som trer svært tydelig frem: Erling var til stede lokalt, som godseier, sysselmann, lokal stormann og, til dels, også da han var drottsete. Et gjennomgående tema gjennom hele Erlings liv var den graden han var til stede i, og vi har i denne oppgaven sett at han kun i svært få tilfeller har overlatt arbeidet til andre.

At Erling blandet sammen rollene sine har vi sett flere eksempler på. Vi har sett eksempler både på at Erling gjennom sin stilling som drottsete kunne være med å utforme lover som ville kunne føre til mer gunstige forhold for hans egen handel, og at han som sysselmann utnyttet systemet på en måte som førte til at han kunne øke sitt jordegods.

Vi har også sett at Erlings jordegodsservervelser har fulgt et mønster. På 1330-tallet var han spesielt aktiv med jordforvaltningen i Sogn, i samme periode som han også var spesielt aktiv som lokal stormann i dette området. I det Erling ble sysselmann på Sunnmøre begynte han å forvalte jordegods i dette området. At vi må se de to rollene som en del av en helhet, og ikke to atskilte elementer, er åpenbart.

4.2 Oppgavens svar

For å besvare de to hovedspørsmålene – hvordan forvaltet Erling slektens gods, og hvordan virket Erling på lokalt plan som sysselmann og stormann? – vil jeg først se på de svarene vi har fått på delspørsmålene – hvilken kompetanse må Erling ha innehatt, var han tidstypisk og kan vi si noe om samfunnet gjennom mine funn om Erling? – før jeg trekker det sammen til en konklusjon.

Det finnes flere eksempler i kildene som viser til hvilken kompetanse Erling hadde, i tillegg til at vi kan uttale oss noe om hans utdanning. Gjennom makeskiftebrevet i Bleiker kommer det tydelig frem at han må ha hatt en utdanning som gjorde ham skrivekyndig. De

fleste brevene fra Erling i denne perioden er skrevet av en annen enn ham selv, men dette brevet er skrevet av Erling. Vi ser også at han i dette brevet tydelig behersker den formelen brevet skulle settes opp i. Vi kan også regne med at han må ha hatt en form for juridisk utdannelse, noe som kommer frem gjennom hans kjennskap til rettshåndhevelsen. Gjennom disse tre punktene kan vi se at han utvilsomt må ha hatt en formell utdannelse, noe som samsvarer med det Helle har skrevet i *Bergen Bys Historie I – Kongssete og kjøpstad til 1536*. I tillegg til Erlings formelle kompetanse kommer hans valg om hvordan han har forholdt seg til lokalbefolkningen. Vi har sett at Erlings holdning til lokalbefolkningen trolig var sterkt preget av et ønske om personlig tilstedeværelse og engasjement. Erling Vidkunsson må ha hatt sterk lokalkunnskap om forholdene i både Sogn og på Nordvestlandet, hvilket kommer til uttrykk gjennom hans engasjement for lokalbefolkningen og kirken i Sogn, og gjennom at han tok opp saker på vegne av befolkningen på Sunnmøre.

På spørsmålet om Erling var tidstypisk eller ikke er det flere elementer som peker i forskjellige retninger. Som godseier er det ikke mulig å si om Erling var tidstypisk eller ikke, både fordi det foreligger veldig lite litteratur om emnet, men også fordi Erling, som periodens utvilsomt rikeste godseier ikke på noen måte var typisk. Som sysselmann og lokal stormann er det lettere å uttale seg om hvor typisk Erling var. Vi har sett at en typisk sysselmann i perioden ikke var til stede i sysselen, og at han stort sett ikke ville ha noen geografisk tilknytning til området. Samtidig viser kunnskapen vi har om Erling at synet på sysselmenn som geografisk fraværende trenger, som også Imsen har pekt på, en nyansering. Det finnes eksempler på at sysselmenn har vært personlig til stede i sysselen, slik som med Torvald Toresson på begynnelsen av 1300-tallet, men regelen er i stor grad at de ikke var det. Vi ser dermed at det er vanskelig å si om Erling var tidstypisk eller ikke, men sett opp mot den eksisterende oppfatningen vil Erling ikke fremstå som en tidstypisk sysselmann.

Erling forvaltning av godset var i stor grad basert på hans personlige tilstedeværelse og engasjement. Erlings hovedfokus gjennom hele hans levetid, uavhengig av hva annet som foregikk, virker å ha vært forvaltningen av godset. Som vi har sett i denne oppgaven var Erling involvert i jordegodstransaksjoner i store deler av kongeriket, men enkelte områder står frem som viktigere for ham enn andre. Det trer frem et tydelig bilde av Erlings prioriteringer som godseier, og denne oppgaven har vist hvordan hans hovedfokus har ligget på Sogn og Nordvestlandet. Det store flertallet av brev som omhandler kjøp og salg av jord er plassert i disse områdene, og vi ser at de områdene der Erling kjøpte jord ofte hadde en geografisk tilknytning til hans gårder på Ståreim, Giske og Veøy. De områdene der Erling hovedsakelig solgte jord var i all hovedsak ikke tilknyttet disse gårdene. Det står dermed klart frem at

Erlings intensjon med godsforvaltningen var å arrondere godset, og dermed legge grunnen for en enklere godsforvaltning i fremtiden.

Som sysselmann og lokal stormann var Erling, i likhet med hans virke som godseier, personlig involvert. Vi har i denne oppgaven sett at Erling som lokal stormann tok interesse i områdene han eide, og personene i dem. Erling må ha benyttet seg av sin lokalkunnskap i omgangen med lokalbefolkningen, og gjennom dette ha knyttet personlige bånd til innflytelsesrike personer i området. Som sysselmann har vi brev som viser at Erling utførte de oppgavene han var pålagt, og at han også i disse tilfellene selv møtte opp når dom skulle avsies. Et av de mest interessante aspektene ved Erlings sysselmannvirksomhet er der vi kan se at han gikk utenfor sine fullmakter. Da Erling inngikk forliket med Kolbjørn Simonsson på Giske i 1350 ble han en del av en lengre rekke med sysselmenn som utnyttet systemet til egen vinning.

Innledningsvis viste jeg til at denne oppgaven er en lektor-master, og at jeg derfor også ville forsøke å oppfylle læreplanmålet om å kunne si noe om det norske høymiddelaldersamfunnet. Gjennom denne oppgaven har jeg sett på en veldig liten bit av den helheten som var det norske høymiddelaldersamfunnet, men samtidig mener jeg at dette har ført til ny kunnskap som vil kunne brukes videre. Gjennom å lese denne oppgaven vil vi kunne si noe om den styrende eliten i det norske høymiddelaldersamfunnet, og dermed er dette læreplanmålet til dels oppnådd.

4.3 Veien videre

Denne oppgaven har også sine begrensninger. Den omhandler en enkelt godseier og sysselmann, og funnene kan mest sannsynlig ikke føres videre som en generell regel for hvordan godseiere og sysselmenn opererte. Denne oppgaven er i all hovedsak et studie som omhandler én person, og å bruke denne kunnskapen til å prøve å si noe bastant om det norske høymiddelaldersamfunnet vil ikke kunne gjøres. Denne oppgaven må bli tatt for det den er; én del av et mye større bilde.

Denne oppgaven har gitt et mer utdypende bilde av Erling Vidkunsson som aktør i høymiddelalderens Norge, ikke bare som politiker eller som ledd i en slektsrekke. Ved å gjøre dette mener jeg at grunnen er lagt for videre arbeid. Jeg har vist et tydelig bilde av hvordan en godseier på 1300-tallet arbeidet for å øke og arrondere sin godsmengde. Ved å gjøre dette har jeg skaffet til veie kunnskap som vil kunne benyttes videre av historikere som søker å skape et større bilde av godseiere generelt. Jeg har til en viss grad nyansert bildet på 1300-tallets sysselmenn, og vist at påstanden om den geografisk fraværende sysselmannen må nyanseres.

Erling var en sysselmann som i aller høyeste grad var personlig til stede i sysselen, og som hadde store personlige interesser der. De to andre sysselmennene nevnt i denne oppgaven, Torvald Toresson og Niklas Petersson djakn, var også i stor grad til stede i sine sysler, og dermed ser vi at de eksisterende oppfatninger kanskje ikke stemmer.

Gjennom denne oppgaven har jeg dermed lagt til rette for et videre forskningsarbeid om norske godseiere, stormenn og sysselmenn på 1300-tallet.

Bibliografi

Kilder:

Diplomatarium Norvegicum bd. 1-21, C.C.A. Lunge, C.R. Unger m.fl. (utg.), Christiania og Oslo 1849-1995. Nettutgave: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html

Magnus Lagabøtes Landslov, Absalon Taranger (overs.) Oslo 1962

Litteratur:

Ahnlund, Nils: *Jämtlands och Härjedalens Historia – Första Delen intill 1527*, Stockholm, 1948

Andersen, Per Sveaas (a), «Sysselmann» -Red: Finn Hødnebo, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 17*, København, 1972

Andersen, Per Sveaas (b), «Syssel» -Red: Finn Hødnebo, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 17*, København, 1972

Bjørge, Narve: «Tore Håkonsson» -Red: Jon Gunnar Arntzen, *Norsk biografisk leksikon bind 9*, Oslo, 2005

Dybdahl, Audun «Bjarne Erlingssons testamente og Giskeættens jordegods» -*Historisk Tidsskrift, norsk, bind 68*, Oslo, 1989

Hamre, Lars: *Innføring i diplomatikk, førelesningar*, Oslo, 1972

Hasund, Sigvald: «Tidsrummet 1280 til omkring 1500» - Red: Edvard Bull, Wilhelm Keilhau, Haakon Shetelig og Sverre Steen, *Det norske folks liv og historie gjennom tidene Bind III*, Oslo, 1934

Helle, Knut: *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca. 1150-1319*, Bergen, 1972

Helle, Knut: *Bergen bys historie, bind 1, Kongssete og kjøpstad Fra opphavet til 1536*, Bergen, 1982

Helle, Knut: *Aschehougs Norgeshistorie Bind 3 – Under kirke og kongemakt 1130-1350*, Oslo, 1995

Helle, Knut: «Erling Vidkunsson» - red: Jon Gunnar Arntzen, *Norsk biografisk leksikon bind 2*, Oslo, 2000

Helle, Knut: «Thorvald Thoresson and Circumstances in Norway», -Red: Barbara E. Crawford og Jon Gunnar Jørgensen, *Collegium Medievale Volum 15*, 2002

Holmsen, Andreas: *Gård og gods i Norge i eldre tid*, Oslo, 1980

Imsen, Steinar og Sandnes, Jørn: «Avfolkning og union 1319-1448» -Red: Knut Mykland, *Norges Historie Bind 4*, Skien, 1977

Imsen, Steinar, «Straff», -Red: Finn Hødnebo, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 21*, København 1977

Imsen, Steinar: *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart, Del 1 Middelalderen*, Trondheim, 1990

Imsen, Steinar: «Tingwall and Local Community Power during The Reign of Håkon Magnusson», -Red: Barbara E. Crawford og Jon Gunnar Jørgensen, *Collegium Medievale Volum 15*, 2002

Johnsen, Astrid Marie Mellem: *Bjarkøy-ættas etterkommere: ca. 1250-1605 – Arv, eiendomsoverføring og ekteskap*, Masteroppgave, Tromsø, 2014

Lunden, Kåre: «Ombodsmann» -red: Finn Hødnebo, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 12*, København, 1967

Lunden, Kåre: «Om Håkon V's Skipan av 17/6 1308» - *Historisk Tidsskrift, norsk, bind 50*, Oslo, 1971

Lunden, Kåre: «Systemann Torvald Toresson mot husfrue Bjørg i Kollavåg i 1307», -Red: Erla Bergendahl Hohler, Jon Gunnar Jørgensen, Erik Opsahl, Kjartan Ottosson og Brit Solli, *Collegium Medievale Volum 16*, 2003

Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Pettersen, Gunnar. I, og Sandmo, Erling: *Norsk historie I 750-1537*, Oslo, 2007

Njåstad, Magne: *Grenser for makt – Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca 1300-1540*, Doktoravhandling, Trondheim, 2003

Norseng, Per G.: «I Borgarsysle» -Red: Per G. Norseng og Sven G. Eliassen, *Østfolds Historie Bind 2*, Sarpsborg, 2005

Vollan, Odd: «Landvarða» -Red: Finn Hødnebo, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid bind 10*, København, 1965

Wærdahl, Randi Bjørshol: *Norges konges rike og hans skattland, Kongemakt og statsutvikling i den norrøne verden i middelalderen*, Doktoravhandling, Trondheim, 2006

Øye, Ingvild: «Farming systems and rural societies ca. 800-1350» -red: Reidar Almå, *Norwegian Agricultural History Bind I*, Trondheim, 2004

Oppslagsverk:

Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon bind 8, Norge, Høymiddelalderen (1130-1350, -Red: Olaf Kortner, Preben Munthe og Egil Tveterås, Oslo 1980

Nettressurser:

Utdanningsdirektoratet (2009). *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram – kompetansemål*. Hentet 24.04-2015 fra

<http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Kompetansemal/?arst=1858830315&kmsn=-161584499>